

İMAM CAFER ES-SADIK'A NİSBET EDİLEN *BUYRUK*'TA YER ALAN AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A Study on the Verses in the Text Titled *Buyruq* Attributed to
Imam Ja'far al-Sâdiq

Yunus Emre GÖRDÜK**

Öz

Bu makalede Anadolu'da yaşayan Alevi ve Bektaşî toplulukların yazılı dini kültüründe önemli bir yeri olan, kısaca "*Buyruk*" yahut "*İmam Cafer Sadık Buyruğu*" adıyla anılan kitaptaki ayetler tespit edilip; Sünni ve Şii tefsir kaynakları ışığında kaynak taraması yöntemiyle incelenmiştir. Bazı araştırmacıların İmam Cafer es-Sadık buyruğu ile Bisati/Şeyh Safî buyruğunu birbirine karıştırdığı anlaşılmıştır. Buyruk baskılarına esas olan yazmalarda ayet ve hadislerin orijinal Arapça metinlerinin verilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Günümüzde mevcut baskılarda ise bol miktarda hatanın var olduğu, bazılarında ayetlerin meallerine bile yer verilmemiş olduğu görülmektedir. Bu durum İslami ilimlerde uzman kimselerin mevcut en eski yazmalara inerek, hatta bu yazmalardaki muhtemel istinsah hatalarını da tespit ederek yapacakları bir neşrin önemine işaret etmektedir. Böyle detaylı çalışılacak bir neşirde, metinde yer alan ayet ve hadislerin açıklamaları da yapılmalıdır. Makale kapsamında incelediğimiz üç *Buyruk* baskısında, Bakara 2/153, 165, 201, 256; Âl-i İmrân 3/31; Mâide 5/119; A'râf 7/23, 101; Tevbe 9/80; Yusuf 12/20; İsrâ 17/111; Kehf 18/110; Hacc 22/78; Furkan 25/23; Neml 27/30-31; Ahzâb 33/40; Fetih 48/10; Haşır 59/21; Saff 61/13-14; Münafikûn 63/8; Talâk 65/2-3; Tahrîm 66/8; İnsan 76/21 ve Beyyine 98/8. ayet olmak üzere toplam 27 ayet yer almaktadır. Bunların çoğunda ayetin bir kısmı zikredilmiştir. Makalede kısaca tefsirlerini ve Ehl-i Beyt İmamları'ndan intikal eden ilgili rivayetleri aktardığımız bu ayetler; Yüce Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlere ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna iman, sünnet-i seniyye, ahab-ı kiramanın değeri, ibadet, namaz, sabır, dua, biat, sadakat, takva, tevekkül, tövbe, bağışlanma ve cennet; küfür, şirk, nifak, putperestlik, riya, kavimlerin helaki, kalplerin mühürlenmesi, ahirette görülecek azap ve ceennem gibi en temel başlıkları kapsamaktadır. Bütün Müslümanlar gibi Alevi ve Bektaşî geleneğine mensup müminlerin de yolu, kuşkusuz ki *Buyruk*'ta yer verilen bu ayetlerin özetlediği yoldur.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Ayet, Cafer es-Sadık, Buyruk, Alevilik, Bektaşîlik

Abstract

In this article, the verses (*âyats*) in the book titled "*Buyruq*" or "*Buyruq of Imam Ja'far al-Sâdiq*", which have an important place in the written religious culture of the Alawi-Bektashi communities living in Anatolia, were identified, and then analyzed by the literature review method in the light of Sunni and Shia *tafsîr* (interpretation) literature. It was understood that some researchers confused the order of Imam Ja'far al-Sâdiq with Bisati/Sheikh Safî. It is mentioned that the original Arabic texts of the verses and hadiths have been given in the manuscripts which are the basis of "*Buyruq*" prints. Today, it is seen that in different editions of the book circulating in the market, there are plenty of errors and some of them do not even contain verse translations. This situation points to the importance of a publication by people with sufficient knowledge in Islamic sciences, by examining the oldest manuscripts available and by detecting possible errors in these manuscripts. In such a detailed study, the explanations of the verses and hadiths included in the text should also be made. There are 27

* Geliş Tarihi: 16.04.2020, Kabul Tarihi: 14.08.2020. DOI: 10.34189/hbv.95.007

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Balıkesir/Türkiye, yunuserme.gorduk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7603-7705>

verses in total in three texts published by different publishers that we have examined within the scope of the article. These are the Surah al-Baqarah 2/153, 165, 201, 256; Āl-i Imrān 3/31; al-Mā'idah 5/119; al-A'rāf 7/23, 101; at-Tawbah 9/80; Yūsuf 12/20; al-Isrā 17/111; al-Kahf 18/110; al-Hajj 22/78; al-Furqān 25/23; an-Naml 27/30-31; al-Ahzāb 33/40; al-Fath 48/10; al-Hashr 59/21; as-Saff 61/13-14; al-Munāfiqūn 63/8; at-Talāq 65/2-3; at-Tahrīm 66/8; al-Insān 76/21 and al-Bayyinah 98/8. In most of these, not all of the verses, but some of them are mentioned. In the article, the verses that we briefly convey their *tafsīr* and the narrations from the *Ahl al-Bayt* Imams cover the main topics of the Islamic belief and worship system, namely the existence and unity of God (*tawhīd*), believing in prophets and the Prophet Muhammad (pbuh), *sunnah al-saniyye*, the value of the *sahābe* (the companions of the Prophet), *ibādah* (worship), *salāt* (praying), patience, *bīat* (submission), *sadaqa* (charity), *taqwā* (piousness), *tawakkul* (trust in God), *tawbah* (repentance), forgiveness and Paradise, as well as denial, shirk, *nifāq* (discord), paganism, pretentiousness, destruction of tribes, sealing of hearts, hereafter and the punishment of hell. Like all Muslims, the path of believers who follow the tradition of Alawi-Bektashi is undoubtedly the way that summarized by these verses in *Buyruq*.

Keywords: Tafsīr, Verse (*āyah*), Ja'far al-Sādiq, Buyruq, Alawism, Bektashism.

1. Giriş

Bu makalede Alevi ve Bektaşî toplulukların yazılı dini kültüründe önemli bir yeri olan, kısaca *Buyruk* yahut *İmam Cafer Sadık Buyruğu* adıyla anılan kitaptaki ayetler incelenecektir. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde bulunan "Kızılbaş" maddesinde, asıl adının "*Menakıbu'l-Esrār Behcetü'l-Ahrâr*" olduğu kaydedilen eserin Kızılbaşlık açısından ana kaynak olduğu belirtilmektedir. Abdülbakî Gölpinarlı'ya göre Bisati tarafından yazılan eser, bir tür inanç ve ilmihal kitabı niteliğindedir. Bununla birlikte müellifi hakkında net bir bilginin olmadığı söylenmektedir. Bahsi geçen maddede, eserin henüz tenkitli bir neşrinin yapılmadığı ve birçok farklı baskı arasında en güvenilir görüneninin Sefer Aytekin'in yaptığı neşirle (Ankara 1958), bu neşirde esas alınan nüshaların diğer bazı nüshalarla beraber değerlendirilmesiyle yapılan Fuat Bozkurt neşri (İstanbul 1982) olduğu kaydedilmektedir (Üzüm, 2002: 546-557).

Safevi hükümdarı Şah Tahmasb zamanında (1524-1576) Bisati adlı bir kişi tarafından kaleme alındığı söylenen *Menakıbu'l-Esrār Behcetü'l-Ahrâr* adlı eserin (Gölpinarlı, 1979: 178), esasen Safeviyye tarikatının kurucusu ve Safevi Devleti'ni kuran ailenin atası olan Safiyyüddin-i Erdebili'ye (ö. 735/1334) (Öngören, 2008: 476-478) izafe edildiği bilinmektedir. Son zamanlarda konuyla ilgili yapılmış önemli çalışmalardan biri, Mevlana Müzesi yazmaları arasında "*Bisati, Menakıbu'l-Esrār Behcetü'l-Ahrâr*" şeklinde kayıtlı nüsha esas alınarak yapılan neşirdir. Ahmet Taşğın imzalı çalışmanın başında, Anadolu'da bulunan *Buyruk*'un ilk defa Bisati isimli biri tarafından kaleme alındığını Gölpinarlı'nın belirttiğine ve sonra diğer araştırmacılar tarafından da böyle kabul edildiğine dikkat çekilmektedir. Oysa Taşğın'a göre, eserin Bisati'ye ait olduğunu yahut onun tarafından telif edildiğini teyit eden bir veri olmadığı gibi bu eserin Bisati tarafından sadece yazıya geçirildiğine dair bir işaret bile yoktur (Taşğın, 2013). Yine Taşğın'ın, Musul Şebekleri üzerine bir incelemesi ve onlara ait buyruk nüshasıyla ilgili bir neşir çalışması daha bulunmaktadır. Söz konusu buyruk *Menakıbu'l-Esrār Şeyh Safi* başlığını taşımaktadır ve yapılan baskıda asıl metne de yer verilmiştir (Taşğın, 2012).

Bu bilgiler ışığında, yukarıda bahsi geçen *Diyanet İslam Ansiklopedisi* “Kızılbaş” maddesinde bir karışıklığın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu’da mütedavil olan ve İmam Cafer es-Sadık’a izafe edilen *Buyruk*’la “Şeyh Safi” yahut “Bisati *Buyruğu*” diye anılan eser aynı değildir. *Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* diye bilinen ve Gölpinarlı’nın Bisati’ye izafe ettiği *Buyruk*, ansiklopedi maddesi yayınlandıktan on bir yıl sonra ilk defa Ahmet Taşğın tarafından neşredilmiştir. Sefer Aytekin ve Fuat Bozkurt’un yaptığı neşirler ise bunun değil İmam Cafer es-Sadık’a izafe edilen *buyruğun* neşridir. Oysa maddedeki karışıklıktan dolayı Aytekin ve Bozkurt’un *Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*’ı neşrettiği şeklinde bir anlam çıkmaktadır ki bu doğru değildir. Daha enteresani şu ki Fuat Bozkurt da hazırladığı *buyruğun* başında eserin asıl adının *Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*; müellifinin ise Bisati olduğunu söylemektedir (Bozkurt, 2013: 7).¹ Her ne kadar Alevi ve Bektaşî kültürünün önemli bir parçası olan *Buyruk*² çatısı altında bahsi geçen iki eserin ortak unsurlar taşıdığını söylemek mümkünse de metinler ve metinlerde kullanılan ayet ve hadisler farklılaşmaktadır.

İmam Cafer’e izafe edilen *Buyruk*’ta, çeşitli baskılarda küçük farklar olmakla birlikte toplam yirmi yedi ayetin yer aldığı görülmektedir. *Bisati*, *Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adlı *buyrukta* ise elli kadar ayet yer almaktadır ve bunlardan sadece birkaçı *İmam Cafer Buyruğu*’ndakilerle aynıdır. Keza *Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adlı *buyrukta* on iki ayetin yer aldığı görülmektedir. Bunların da birkaçı *Bisati*, *Menakıbu'l-Esrâr*’daki ayetlerle ortaktır. Bahsi geçen *buyrukların* tümünde Fetih suresinin 10. ayetine yer verilmiştir. Ashab-ı kiramın Hz. Peygamber’e (sas) Hudeybiye mevkiinde biat etmelerinden bahseden bu ayete Alevi ve Bektaşî kültüründe büyük önem verildiği anlaşılmaktadır.

Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr ve *Menakıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adlı *buyruklar* ileriki zamanda başka çalışmalara konu olabilir ancak başta belirtildiği gibi bu çalışmada, çeşitli yayınevleri tarafından İmam Cafer es-Sadık’a izafe edilerek ve benzer isimlerle basılan *Buyruk*’taki ayetlerin tahlili yapılacaktır. Eserin bütünüyle ve doğrudan İmam Cafer es-Sadık’a izafesi sahih görünmemektedir ancak bunun tartışılması farklı bir konudur ve araştırma alanımız dışındadır. Keza büyük kısmında sözlü kültürün yazıya aksetmesinin izi bulunan içerikteki bilgi ve anlatıların, İslam akaidi açısından nerede konumlandığı da derinlikli araştırmaların konusu olacaktır ancak o da bu çalışmanın ilgi alanı içinde değildir.³ Bu itibarla çalışmanın alanı eserin içinde geçen ayetlerle sınırlıdır.

Böyle bir çalışmaya gerek duyulmasının nedeni, eser içeriğinde neredeyse hiçbir ayetin izah ve tefsirine dair bilgiye yer verilmemiş olmasıdır. Hatta ayet mealleri bile sonradan eklenmiştir ki kimi baskılarda o bile bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ayetler metin akışı içinde ekseriyetle ilgisiz ve kopuk bir şekilde serpiştirilmiş haldedir. Yani eserin Kur’an tefsiri açısından referans addedilecek herhangi bir yönü ve özelliği bulunmamaktadır. Oysaki *Buyruk* okuyucularının, metinde geçen ayetlerin hem ne dediğini hem de bunlarla ne denilmek istendiğini bilmeye hakları vardır.

Ayrıca ayetlerin nüzul ortamları ve sebepleri; yine bu ayetlerle ilgili başta İmam Cafer es-Sadık olmak üzere Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan bilgi ve rivayetler de okuyucular açısından önem arz edecektir. Makalede bu rivayetlerden örnekler sunmak için Şii tefsirlerinden yararlanılacağı gibi genel anlamda Ehl-i Sünnet'e ait tefsirlerden istifade edilecektir. İmamlardan mervi bilgi ve açıklamalar aktarılmaya çalışılırken, özellikle Şii tefsir kaynaklarında daha yaygın kullanılan künyelerden ziyade onların isimlerine yer verilecektir.⁴ Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise rivayet tefsirlerindeki her aktarımın sıhhatini iddia etmenin mümkün olmadığıdır. Ancak rivayetlerin sıhhatini tartışmak ve sonuca bağlamak bu makalenin gâye ve hedefleri arasında değildir. Bu çerçevede, içerikte yer verilmiş olan ayetleri derli toplu bir şekilde bir arada ve açıklamalarıyla birlikte sunmak bu makalenin kaleme alınmasındaki başat etkindir.

2. Makalede Referans Alınan *Buyruk* Baskıları ve Özellikleri

Yapılan birçok farklı baskının olduğu bilinmektedir ancak yukarıda çerçevesi çizilmeye çalışılan bu inceleme, örnekleme suretiyle *İmam Cafer Buyruğu*'nun üç farklı baskısı esas alınarak yapılacaktır. Bunların, çalışmamız açısından dikkat çekilmesi gereken bazı özelliklerine aşağıda kısaca değinilecektir.

2.1. *Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* (Hazırlayan: Fuat Bozkurt)

İncelediğimiz baskıların ilki, Fuat Bozkurt tarafından hazırlanan ve güvenilir neşirlerden biri sayılan *Buyruk*'tur. Bozkurt, metnin birçok dipnotunda ayet, hadis ve bazı duaların yazma metinlerde Arapça aslı ile kaydedildiğini belirtmektedir (Bozkurt, 2013: 25-26, 32-34, 61, 63, 65, 68, 94, 95, 133, 141, 143, 146, 156-157, 159, 172-174, 179, 186-189, 197, 207, 215). Basılı metinlerde ayet ve hadislerin Arapça metinlerine yer verilmediği düşünülürse bu bilgi önemlidir. Hazırladığı metinde bunların daha çok meal ve tercümelerini veren Bozkurt, bazı ayetlerin Arapça telaffuzunu Latin alfabesiyle de kaydetmiştir (Bozkurt, 2013: 92).

İçerikte ne yazık ki birçok ilmî hata bulunmaktadır. Örneğin Fatıha suresinde geçen ve “dosdoğru yol/hak yol” anlamına gelen “مَيِّتٌ سَمِيًّا طَارِصًا”، cehennem üstünde kurulu olan Sırat köprüsü diye açıklanmıştır (Bozkurt, 2013: 156). “Onun yolu yüce ve uludur” şeklindeki ifadenin dipnotunda, “Özgün anlatıda Arapçadır: Ve hüve alıyyül kadim ve hüve alıyyül azim Arapça ‘Tanrı yüzbin kez korusun’ anlamında yemin.” denilmektedir (Bozkurt, 2013: 172). Oysa bu ifadedeki anlatım bozukluğu ve yazım yanlışları bir tarafa, “Tanrı yüz bin kez korusun” şeklinde bir anlamın metinde latinize edilmiş olan Arapça ibareyle hiçbir ilgisi yoktur. “مَيِّدِقْلًا يُّلُّعْلًا وَهُوَ”, “O (Allah) Alî ve Kadim'dir”; “مَيِّظْعْلًا يُّلُّعْلًا وَهُوَ” ise “O (Allah) Alî ve Azim'dir” anlamındadır. Buradaki “يُّلُّعْلًا”, yüce, ulu anlamında Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Kadim, ezeli olan, öncesiz olan, yaratılmamış olan demektir. “مَيِّظْع” ise nihaysiz azametli ve büyük anlamındadır. Keza “Vekil asil gibidir” anlamına gelen “لِيَصْرَالِك لِيَكْوَلًا” sözü, kitapta “el vekil-ül ki el-asil” diye kaydedilmiş, tercümesi

ise “Asıl hak sahibinin vekili” şeklinde çok bariz bir hatayla verilmiştir ki anlamlı hiçbir şey ifade etmemektedir (Bozkurt, 2013: 157). Yine örneğin Yusuf suresinin Mushaf’taki sırası 22, Münafikun suresinininki 62 şeklinde kaydedilmiştir (Bozkurt, 2013: 187). Oysa ilkinin sırası 12’dir, ikincisinininki 63’tür. Buyruk’un bu baskısı, burada bazı örneklerini kaydettiğimiz bol miktarda hata ile maluldür.

2.2. İmam Cafer-i Sadık Buyruğu (Hazırlayan: Adil Ali Atalay Vaktidolu)

İncelediğimiz ikinci *Buyruk*, Adil Ali Atalay Vaktidolu tarafından hazırlanan baskıdır. Bu baskıda hataların biraz daha az olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin “*Nasrun min Allahi ve fethun karibun ve beşşiri ’l-Müminin*” yazılması gereken yerde “*Nasrı min allehe ve fethün karib ve beşiril müminin*” (Atalay, 1999: 180); “*hâteme ’n-nebiyyîn*” yazılması gereken yerde “*hâtebennebiyyin*” (Atalay, 1999: 28); “*kellimi ’n-nâse alâ kaderi ukûlihim*” yazılması gereken yerde “*kellemünnase ala kader*” (Atalay, 1999: 231) şeklinde hatalı ayet ve hadis yazımları bulunsa da bunlar sayıca az sayılır.

Yukarıda örnekleri kaydedildiği üzere bu baskıda ayet telaffuzları Latin alfabesiyle yazılmış, meallerde ise Bedri Noyan’ın şiirsel meallerine yer verilmiştir. Yine bu baskıda, diğer ikisinde “Makamlar Beyan Olunur” (Şener, 2001: 18-21) ve “Makamlar” (Bozkurt, 2013: 185-189) başlığıyla yer alan bölüm bulunmamaktadır. Bu nedenle içerikte geçen ayet sayısı neredeyse yarı yarıya daha azdır. Nitekim *Buyruk* metninde değinildiği tespit edilen ayetlerin yarıya yakını, adı geçen bölümde yer almaktadır.

2.3. İmam Cafer Buyruğu (Yayın sorumlusu: Cemal Şener)

İncelenen üçüncü *Buyruk* ise Cemal Şener’in yayın sorumlusu olduğu baskıdır. Bu baskıda da çok sayıda ihmal ve hata göze çarpmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber’in (sas) Hz. Ali’ye yaptığı dua “ayet” diye tanımlanmıştır. Arapça telaffuzu çeşitli hatalarla kaydedilen duanın Türkçe anlamı verilmemiştir (Şener, 2001: 67-68). Ayetlerde “*Nasrı min allahe*” şeklinde, ayetlerin Arapça aslına uymayan bozuk yazımlar mevcuttur (Şener, 2001: 171). Metinde geçen ayetlerin bazılarının hangi surenin hangi ayeti olduğu belirtilmezken (Şener, 2001: 20), telaffuzları Latin alfabesiyle yazılmaya çalışılan ayetlerden hiçbirinin orijinal Arapça metni -diğer baskılarda olduğu gibi- kullanılmamıştır. En büyük ihmal ise hiçbir ayetin mealine yer verilmemiş olmasıdır. Arapça asıl metinlerine yer verilmeyen ayetlerin Türkçe mealine de yer verilmeyince, kitapta ayet denilen kısımlar maalesef çeşitli hatalarla dolu olduğu görülen telaffuzların Latin alfabesiyle yazıya geçirilmeye çalışılmasından ibaret kalmıştır.

3. *Buyruk*'ta Yer Alan Ayetler

Yukarıda içerik özelliklerine değinilen üç *Buyruk* baskısında toplam yirmi yedi ayetin yer aldığı görülmektedir. Çoğunlukla ayetlerin tamamı değil belli bir kısmı zikredilmiştir. Yine söz konusu ayetlerin bazılarının bazı baskılarda yer almadığı

da tespit edilmiştir. Aşağıda sure ismi ve ayet numaraları zikredilirken, hangi ayetin hangi baskıda yer aldığı metin içi referanslarla belirtilecektir.

Burada bir parantez açacak olursak, *Buyruk*'ta besmelenin ayrı bir başlık altında ele alındığı (F. Bozkurt neşrinde başlık "Hû" şeklindedir) ve bu başlık altındaki içerikte ayetleri zikredilmeksizin bazı surelere atıf yapıldığı da görülmektedir. Besmele ayrı bir ayet sayılacak olursa, sayı yirmi yediden yirmi sekize çıkartılabilir. Atıf yapılan sureler ise Fatıha, En'am, Yasin-i Şerif ve Tebareke (Mülk) sureleridir (Bozkurt, 2013: 133-135,145; Atalay, 1999: 157; Şener, 2001: 84-85). En'am ve Tebareke sureleri sadece Bozkurt'un hazırladığı neşirde zikredilmektedir. Metinde geçen "*Tebareke*", bu lafızla başlayan Mülk suresi anlamında olmalıdır. Furkan suresi de yine bu lafızla başlar ancak Anadolu'da "*Tebareke*" ifadesi halk arasında Mülk suresi için kullanılan bir addır. Ayrıca Bozkurt'un kaydettiği dipnotta, İzmir ve Malatya yazmalarında bunun "*Berekat*" suresi diye kaydedildiği belirtilmiştir (Bozkurt, 2013: 145). Oysa ki Kur'an-ı Kerim'de bu adla anılan bir sure bulunmamaktadır.

Buyruk'ta yer verilen ayetlerin Mushaf tertibine göre sırası ve incelediğimiz baskılarda buldukları sayfalar şu şekildedir: Bakara 2/153 (Bozkurt, 2013: 186; Şener, 2001: 18), 165 (Bozkurt, 2013: 146; Atalay, 1999: 170), 201 (Bozkurt, 2013: 187; Şener, 2001: 19), 256 (Bozkurt, 2013: 94; Atalay, 1999: 47); Âl-i İmrân 3/31 (Bozkurt, 2013: 146; Atalay, 1999: 170-171, 186; Şener, 2001: 111, 172); Mâide 5/119 (Bozkurt, 2013: 187-188)⁵; A'râf 7/23 (Atalay, 1999: 252)⁶, 101 (Bozkurt, 2013: 189; Şener, 2001: 21); Tevbe 9/80 (Bozkurt, 2013: 77; Atalay, 1999: 29; Şener, 2001: 14); Yusuf 12/20 (Bozkurt, 2013: 187; Şener, 2001: 19); İsrâ 17/111 (Bozkurt, 2013: 208; Atalay, 1999: 184-185; Şener, 2001: 170-171); Kehf 18/110 (Bozkurt, 2013: 188; Şener, 2001: 20); Hacc 22/78 (Bozkurt, 2013: 186; Şener, 2001: 18); Furkan 25/23 (Bozkurt, 2013: 31, 34, 95; Atalay, 1999: 27, 44, 47; Şener, 2001: 12, 15, 31); Neml 27/30-31 (Bozkurt, 2013: 179; Atalay, 1999: 82; Şener, 2001: 25); Ahzâb 33/40 (Bozkurt, 2013: 32; Atalay, 1999: 28; Şener, 2001: 13); Fetih 48/10 (Bozkurt, 2013: 25-26, 92, 186; Atalay, 1999: 24, 64-65, 139, 190, 192; Şener, 2001: 18, 67, 160, 191); Haşir 59/21 (Bozkurt, 2013: 188; Şener, 2001: 20); Saff 61/13-14 (Bozkurt, 2013: 146; Atalay, 1999: 110, 180, 185; Şener, 2001: 171)⁷; Münafikûn 63/8 (Bozkurt, 2013: 187; Şener, 2001: 19); Talâk 65/2-3 (Bozkurt, 2013: 188; Şener, 2001: 20); Tahrîm 66/8 (Bozkurt, 2013: 92, 186; Atalay, 1999: 64; Şener, 2001: 18, 160); İnsan 76/21 (Şener, 2001: 220-221)⁸; Beyyine 98/8 (Şener, 2001: 20)⁹.

4. *Buyruk*'ta Yer Alan Ayetlere Dair İzahat

Bu kısımda ele alınacak olan ayetler Mushaf tertibine göre, yani Kur'an-ı Kerim'in mevcut sıralaması itibariyle baştan sona doğru öncelik-sonralık durumuna göre incelenecektir. Esasen bunların tasnif edilmesi de mümkündür. Örneğin Mekke ve Medine'de nazil olan ayetler; müminlerden, kâfirlerden ve münafıklardan bahseden ayetler; veyahut konularına göre sabır, dua, cihat muhabbet, tövbe, rıza, nifak gibi kavramlardan bahseden ayetler şeklinde başlıklandırılmalar yapılabilirdi. Ancak ayetler

arasındaki bağlantının ve kurulacak olan zihnî ilişkinin okuyucuya bırakılabilmesi için bu tarz sınırlayıcı bir tasniften kaçınmanın daha uygun olacağını düşündük.

4.1. Bakara 2/153

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ”: Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir.”

Bu ayette, Yüce Allah müminlere hitap etmekte ve onların namaz kılarak ve dua ederek yardım dilemesini emretmektedir. İmam Muhammed el-Bakır bu ayete atıf yapmış ve Fudayl'ın diğer insanlara aktarmasını isteyerek şöyle nasihat etmiştir: “Ey Fudayl! Dostlarımızdan kimle karşılaşırsan bizden selam söyle. Onlara, ‘Allah’tan size gelecek hiçbir şeye karşı sizi koruyamam. Ancak takva sahibi olursanız o zaman kurtulursunuz. O halde dillerinizi (yalan, gıybet, dedikodu, koğuculuk gibi günahlardan) muhafaza edin, ellerinizi (kötülüklerden) çekin. Size düşen sabır ve namazdır. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir.’ dediğimi ilet (Ayyâşî, 1991, 1: 87)”.

Burada yardım istemenin, ahirette saadet istemek; sabırla kastedilenin ise farz ibadetleri yapmak ve hususen namaz kılmak olduğu vurgulanmıştır. Yüce Allah, farzları eda etme, haramları terk etme konusunda sabırlı olanlarla beraberdir (Taberî, 2000, 3: 213; Râzî, 1998, 1: 102). İmam Cafer es-Sadık'ın, ayette geçen “Sabr”ın oruç olduğunu söylediği rivayet edilmiştir (Ayyâşî, 1991, 1: 87). Buna göre Yüce Allah'tan oruç ve namazla, yani onun farz kıldığı ibadetleri yerine getirerek yardım istenmelidir. Keza İmam Cafer'den rivayetle; korku, açlık, mal ve candan eksiltmek gibi imtihan kul ile Allah arasındaki perdelerdir. Bunun çıkışı sabır ve beşaret kapısından. Namaz, Allah'ın mahsus kulları için velayetidir. Hidayet ve rahmet ise O'nun sevdiklerinden taatin kabul edilmesi ve haşyetin kaldırılmasıdır (N: v. 10b-11a; A: v. 8a)¹⁰

Bu ayetin tefsiri sadedinde İbn Abbâs'a isnat edilen bir merfu bir de mevkuf haberde, “Allah Teâlâ'nın Kur'an'da, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” hitabıyla indirdiği hiçbir ayet yoktur ki Ali o iman edenlerin başı ve emiri (şerifi) olmasın.” denilmektedir (Bahrânî, 2006, 1: 359). Yani Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (sas) getirdiklerine iman eden ümmetin önderidir. Yine buna benzer bir şekilde İmam Ali er-Rıdâ'nın, “Kur'an'da “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا : Ey iman edenler” ile başlayan hiçbir ayet yoktur ki bizim hakkımızda olmasın.” dediği nakledilmektedir (Bahrânî, 2006, 1: 359). Dolayısıyla Hz. Ali ve diğer Ehl-i Beyt İmamları, iman edenlere önderlik yapan şahsiyetler olup onların yolu farzlara mutlak ittiba etme yoludur.

4.2. Bakara 2/165

“وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” : İnsanlar arasında Allah'tan gayrısını

O'na emsal (ortak) koşan kimseler vardır ki onları Allah'ı sever gibi severler. Oysa iman edenler Allah'a olan muhabbet açısından daha güçlüdür. Keşke zalimler, azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi), bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın, azabında şedîd olduğunu idrak edebilselerdi!”

Ayette geçen “endad” kelimesi putlar anlamındadır. Müşrikler putlarını kibirlenerek ve arada benzerlik kurmaya çalışarak, adeta nispet yaparak müminlerin Allah'ı sevmesi gibi sever denmektedir (Taberî, 2000, 3: 279-281; İbn Ebî Hâtim, 1998, 1: 276). Gerek onları isimlendirirken kurulan benzerlik gerek onlara ibadet esnasındaki durumları böyle bir teşbihle beyan edilmiştir. Diğer bir yoruma göre bu ifade; onlar putlarına kulluk etmeyi, müminlerin Rablerine ibadet etmeyi sevdiği gibi severler demektir (Maturidi, 2005, 1: 614). Oysaki müminlerin sevgisi daha güçlüdür çünkü onlar Allah'a hiçbir şeyi denk, ortak koşmazlar ve hiçbir şey için O'na kulluğu bırakmazlar. Müşrikler ise çok sevdiği putlarını, şiddetli musibet zamanlarında terk edip Allah'a yönelmekteydiler (Nesefî, 1998, 1: 148). Aynı zamanda onlar, çok sevdiği putlarının her birini diğerlerine ortak koşmuş olurken müminler tek olan Allah'a ortak koşmaksızın secde ettikleri için daha şiddetli ve güçlü bir muhabbete sahiptir.

İmam Cafer es-Sadık'a müsteniden yapılan bir rivayete göre ayette bahsedilenler Âl-i Muhammed'dir (Bahrânî, 2006, 1: 374). Yani Yüce Allah'ı müşriklerin putlarına olan sevgisinden daha şiddetli bir muhabbetle sevenler başta Hz. Peygamber'in (sas) ailesidir. O'nu sevmek ise ancak O'nun bildirdiği şekilde kul olmak suretiyle mümkün olabilecektir.

4.3. Bakara 2/201

“وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ : Onlardan bir kısmı da, ‘Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik/iyilik ahirette de güzellik/iyilik ver ve bizi ateş (cehennem) azabından koru!’ derler.”

Bu ayet, müminlere nasıl dua edeceklerini öğreten ayetlerden biridir. Dünyada ve ahirette güzellik istemek ve cehennem azabından korunmayı talep etmek, insanı her yönüyle kuşatan külli bir duadır. Yani insan sadece dünya odaklı olmamalıdır çünkü ölüm sonrası gideceği âlemde de rahat etmeye ihtiyacı çok daha büyük ve önemlidir. Bundan bir önceki ayette bazı insanların sadece dünyalık şeyleri istediğini ve onların ahirette bir nasibinin olmadığı vurgulanmaktadır.

Hz. Peygamber (sas) bu ayette geçen şekilde dua etmiş ve ashab-ı kirama böyle dua etmeyi tavsiye etmiştir (Buhârî, “Tefsiru'l-Kur'an”, 38; Taberî, 2000, 4: 204). Hz. Peygamber'den (sas) menkul rivayette şöyle buyrulur: “Kime şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve kendisine dünya-ahiret işlerinde yardım eden mümine bir zevce verilmişse; ona dünyada de ahirette de güzellik verilmiş ve yine o cehennem azabından korunmuştur.” (Tabersî, 2006, 2: 43). Hz. Ali'nin ise dünyadaki güzelliğin salih bir kadın/eş, ahiretteki güzelliğince cennet olduğunu söylediği aktarılmıştır (Tabersî, 2006, 2: 43).

Ayette müminlerin Allah Teâlâ'dan istediği “hasene” hakkında, dünya ve ahirette afiyet; dünya ve ahiret nimetleri; dünyada ilim, ibadet, ahirette cennet; dünyada mal, ahirette cennet gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür (Mâverdi, 2012, 1: 263). İmam Cafer es-Sadık'tan aktarılan bir rivayette, dünyadaki güzellik maişette genişlik ve güzel ahlak, ahiretteki güzellik ise Allah'ın rızası ve cennettir (Ayyâsî, 1991, 1: 117).

Yine İmam Cafer'in, babası İmam Muhammed el-Bakır vasıtasıyla dedesinden verdiği habere göre Hz. Ali şöyle demiştir: Resulullah (sas) Ebû Hureyre'ye hitaben, “Rûkn-ü Yemânî'nin¹¹ üzerinde bir melek, Allah Teâlâ'nın dünyayı yarattığı günden Beyt'i (Kabe'yi) kaldırana değin (yani kıyamet gününe kadar) bekler. Her kim eliyle işaret ederek onu selâmlayıp ‘رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ’ derse, bu melek onun duasına âmin der. Meleklerin âmin demesi ise duanın kabulüne sebeptir.” buyurdu (Fâkihî, 1994, 1: 137).

4.4. Bakara 2/256

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Dinde zorlama yoktur. Hakikat şu ki doğruluk sapkınlıktan kesin olarak ayrılmıştır. O halde artık kim tâğutu reddedip Allah'a iman ederse o, muhakkak ki kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah Semî‘ ve Alîm'dir.”

Bu ayetin iniş sebebi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Ensâr'dan bazı kimseler İslam gelmeden önce çocuklarına Museviliği veya Hristiyanlığı benimsetmişti. Daha sonra büyükleri onları İslam'a girme hususunda zorlayınca bu ayet nazil olmuştur. Bunun sebebi, onların İslam'a ikrah ile değil kendi istekleriyle girmelerinin arzu edilmesidir. Diğer bir görüşe göre ayet, cizye verdikten sonra Ehl-i Kitap olanların İslam'a zorlanmaması gerektiği ile ilgilidir (Taberî, 2000, 5: 407-414 ; İbn Ebî Hâtim, 1998, 2: 493-496).

Ayette geçen “tâğut”; şeytan, putlar, nefis, insanların ve cinlerin serseri asileri gibi anlamlar taşımaktadır (Mâverdi, 2012, 1: 327). Ashab ve tâbiun ulemasından yapılan rivayetlerde “الْعُرْوَةُ الْوُثْقَىٰ : sağlam kulpa” ifadesinin kelime-i tevhid (Lâ ilâhe illallah), Kur'an, Allah için muhabbet ve buğzetmek, iman ve İslam gibi anlamlara geldiği söylenmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1998, 2: 496). İmam Muhammed el-Bakır ve İmam Cafer es-Sadık'tan yapılan rivayete göre ayette geçen “الْعُرْوَةُ الْوُثْقَىٰ”, Allah'a imandır. Sağlam kulpa yapışan ise tek olan Allah'a iman etmiş kimsedir (Ayyâsî, 1991, 1: 158).

Şii tefsir kaynaklarında söz konusu sağlam kulpu Hz. Ali ile özdeşleştiren rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birinde Hz. Peygamber'in (sas) şöyle buyurduğu aktarılır: “Her kim kopması mümkün olmayan sağlam kulpa yapışmak/tutunmak isterse, kardeşim ve vasım olan Ali b. Ebu Talib'in velayetine/dostluğuna tutunsun. Çünkü onu seven ve dost edinen helak olmayacağı gibi, ona buğzedip düşmanlık yapan ise kurtuluşa eremeyecektir” (Bahrânî, 2006, 1: 536). Keza Ehl-i Beyt İmamları

için de benzeri rivayetler nakledilmiştir. Bunların birinde Hz. Peygamber'in (sas): "İmamlar Hüseyin'in çocuklarındandır. Onlara itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Onlara isyan edense Allah'a isyan etmiş olur. Onlar sapasağlam kulptur (الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى) ve Allah Teâlâ'ya vesiledir." (Bahrânî, 2006, 1: 537) buyurduğu aktarılmaktadır. İkisini birleştiren diğer bir rivayet ise "Her kim sağlam bir kulpa yapışmak/tutunmak isterse Ali'nin ve onun Ehl-i Beyt'inin muhabbetine yapışsın." (Bahrânî, 2006, 1: 537) şeklindedir.

İmam Cafer'e isnat edilen işari tefsirde ayetin yorumu şöyle yapılmıştır: Şevk vahdaniyetimin yaygısı (halısı), ondan geri kalmak ise azlimin yaygısıdır. Şevkimin halısına oturmayan kimseye zorlama yoktur. Çünkü o, bana kavuşmanın (lika) ve beni görmenin (rü'yet) fiyatıdır. "Tâğut", seni helak edici olan nefstir. Onun rızasını değil Mevlanın rızasını talep et. O'ndan gayrısının muhabbetine yapışmak yahut bırakmak konusunda Mevlayı tercih et. Çünkü onun muhabbetinde sona ermek yahut O'nun dostları için cennetten azledilmek yoktur. Çünkü O, kullarının ibadetini (niyazını) iştir, onların ve ariflerin kalplerini aydınlatan kaynağın ne olduğunu bilir ki o (kaynak) iyilik arşına bağlı kerem kandilinin içindedir (N., v. 12a; A., v. 16b).

Netice itibariyle dine davet, zorlama suretiyle olmayacağı gibi, zorla ve istemeden yapılan şeyler de kalp huzuruna değil nefrete sebep olacaktır. İslam'a, imana ve Kur'an'a tutunan ise sapasağlam bir kulpa tutunmuş gibidir. Başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt İmamlarının yolu da şüphesiz ki budur. Onlara muhabbet, sadece zatlarına olan sevgiyle değil aynı zamanda onların yolu olan İslam üzere yürümekle mümkün olabilir.

4.5. Âl-i İmrân 3/31

"قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" : De ki, 'Eğer siz Allah'ı seviyorsanız derhal bana ittibâ edin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı mağfired eyleyip bağışlasın. Zira Allah Gafûr ve Rahîm'dir."

Hz. Peygamber'in (sas) İslam'ı tebliğine karşı bazı toplulukların gelip "Ey Muhammed! Biz Rabbimizi seviyoruz." demeleri üzerine bu ayetin indirildiği rivayet edilmiştir (Suyûtî, trz., 2: 177-178). Diğer bir rivayette Yahudilerin "Biz Allah'ın evlatları ve O'nun sevdikleriyiz." demesi üzerine nazil olmuştur (Maturidi, 2005, 2: 354). O halde Yüce Allah'ı sevmenin ölçüsü şüphesiz ki O'nun gönderdiği peygamberlere ve onların sonuncusuna ittiba etmektir. Allah'ın elçiliğe layık görerek insanlara tebliğe memur kıldığı zatı inkâr ederek yahut onun çizdiği yolda yürümeyerek Allah sevgisinden bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca Yüce Allah'ın sevgisi de yine Hz. Peygamber'in (sas) izinin takip edilmesiyle mümkündür. Zira müminler, O'nun en sevdiği kuluna ne kadar benzeyebilirse, o ölçüde muhabbet ve sevgiye mazhar olacaktır. Hz. Peygamber (sas), "Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir!" buyurmuş ve ardından bu ayeti okumuştur (Suyûtî, trz., 2: 178). O'na uymak ise iyilikte, takvada, tevazuda ve nefsinin hakir görme gibi yüce ahlâkında onu taklit etmekle mümkündür (İbn Ebî Hâtim, 1998, 2: 632).

Bir rivayette İmam Muhammed el-Bakır'dan aktarılan haber şöyledir: Bir adam Resulullah'ın (sas) yanına geldi ve “Ey Allah'ın Resülü ben çokça oruç tutanları seviyorum ama oruç tutmuyorum, namaz kılanları seviyorum ama namaz kılmıyorum, sadaka verenleri de seviyorum ama kendim tasadduk etmiyorum.” dedi. Resulullah (sas) ise ona, “Sen sevdiğinle berabersin, ancak sana sadece yaptığın ameller fayda verebilir.” buyurdu (Furât, 2011, 2: 430). Bundan anlaşılıyor ki sevgi ve muhabbet aynı zamanda taraf olmaktır ve taraftarlık izharıdır fakat tek başına yeterli değildir. Elbette ki Allah katında sevgili olan kimseleri sevmek de nimettir ama kulu asıl kurtaracak olan şey bizzat kendi amelleridir.

Diğer bir nakilde Ziyad şöyle der: İmam Muhammed el-Bakır'ın yanına girdim ve dedim ki: “Babam anam sana feda olsun. Bazen şeytan benimle baş başa kalıyor ve nefsim kirleniyor. Sonra size olan sevgim ve sizden kopma ihtimali akluma gelince, bu sefer nefsim temizleniyor.” dedim. Bana, “Vay zavallı Ziyad! Din zaten sevgiden ibarettir. Allah Teâlâ'nın ‘Eğer siz Allah'ı seviyorsanız derhal bana ittibâ edin ki Allah da sizi sevsin’ ayetini görmüyor musun?” diye cevap verdi (Ayyâşî, 1991, 1: 190). Bu rivayetten anlaşılıyor ki Ehl-i Beyt'in büyüklerini sevmek ve onların yolunda gitmek, onların da muhakkak surette takip ettiği Hz. Peygamber'in (sas) yolunda gitmektir. O halde örneğin İmam Muhammed el-Bakır'ı sevmek, aynı zamanda onun babasını (İmam Zeynü'l-'Abidin), dedesini (Hz. Hüseyin) ve dedesinin babası olan Hz. Ali'yi ve nihayet büyük dedesi Hz. Peygamber'i (sas) sevmektir. Bu büyük insanları tanımamıza vesile olan, onları büyük kılan ise elbette ki Hz. Peygamber'in (sas) kutlu yolu olan İslam'dır ve o yolda hiç dönmeden yürüyüşleridir.

Keza bir adam İmam Muhammed el-Bakır'ın yanına bineksiz bir şekilde, yürüyerek ta Horasan'dan gelmişti. Yolculuk esnasında nasır bağlayan, parçalanmış ayaklarını pabuçlarından dışarıya çıkarıp göstererek, “Ey Ehl-i Beyt! Vallahi beni buraya getiren, sevginizden başka bir şey değildir.” dedi. İmam Muhammed ise ona “Vallahi şayet bir taş bile bizi sevse, Allah onu bizimle beraber haşreder. Din ancak sevgi değil midir?” karşılığını verdi ve “Eğer siz Allah'ı seviyorsanız derhal bana ittiba edin ki Allah da sizi sevsin” ayetini okudu (Ayyâşî, 1991, 1: 190-191).

İmam Cafer es-Sadık'ın da çevresindekilere, sevginin ve nefretin Allah için, Allah ve Resulullah yolunda olması gerektiğini vurgulayarak, “İşte şunlar Mürcie, şunlar Kaderiye, ötekiler Havariç (Hariciler). İçlerinde hiçbiri yok ki kendini hak yolda sanıyor olmasın! Sizler ise bizi ancak Allah için sevdiniz.” dediği ve ardından “أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ﴿١٦٦﴾ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ﴿١٦٧﴾ مَنْ يَطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ﴿١٦٨﴾ إِنَّ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ ﴿١٦٩﴾” Allah'a, Resul'e ve sizden olan ulü'l-emre itaat edin. Resul size ne veriyse ona sarılın ve size neyi yasakladıysa ondan derhal uzaklaşın. Resul'e itaat eden kimse, Allah'a itaat etmiş olur. Eğer siz Allah'ı seviyorsanız derhal bana ittibâ edin ki Allah da sizi sevsin.”¹² şeklinde farklı ayetlerden okuduğu nakledilmektedir (Ayyâşî, 1991, 1: 190).

Yine İmam Cafer'e bir adam "Sizin ve babalarınızın isimlerini çocuklarımıza veriyoruz. Bunun bize bir faydası olur mu?" diye sorduğunda, "Vallahi evet! Din sevgiden başka bir şey midir?" cevabını almıştır. İmam bu cevabı verdikten sonra tıpkı babası gibi aynı ayeti okumuştur (Ayyâşî, 1991, 1: 191). Onun şu vurgusu da dikkat çekicidir: "Muhakkak ki ben bu ümmetten, hakkımızı (kıymetimizi) bilenler için necat/kurtuluş umuyorum. Ancak şu üçünden biri olursa müstesna: Zalim sultan ve ona uyanlar, hevâ ve hevesine uyup doğru yolda gitmeyenler, fasık olup haram fiilleri açıkça işleyenler (Bahrânî, 2006, 2: 21)." O halde hevâ ve hevese tabi olup ömrünü açıkça haram fiilleri işleyerek geçiren kimse için kurtuluş çaresi bulunmamaktadır. Ancak zamanında tövbe edilirse müstesna.

Diğer bir nakilde İmam Cafer'in, "Allah Teâlâ, O'na asi olanları sevmez!" dediği belirtilmiştir. Ardından, yukarıda nakledilen uyarısını da teyit eder nitelikte şöyle bir beyit okumuştur: "Allah'a 'asi' oluyor fakat onu sevdiğini ilan ediyorsun! Buysa imkânsız ve fiiller içinde makbul olmayan tuhaf bir durumdur. / Şayet senin muhabbetin doğru olsa O'na itaat ederdin. Çünkü seven, muhakkak ki sevdiğine itaatkâr olur."¹³ (Bahrânî, 2006, 2: 21)

İmam Cafer'e isnat edilen işari tefsirde ise yukarıdaki beyti teyit eder bir açıklama vardır. O, söz konusu ayetin tefsiri sadedinde, "Muhib olan (seven) kimse, kendi muradını habibinin (sevdiğinin) muradına tercih etmez. Yalnız kaldığında bile manen sevdiğiyle beraber olur. Aksi halde kötülüğü emreden nefse ve şeytana uyma, niyet ve kararlılığını bozma tehlikesi vardır." (N., v.21a) açıklamasını yapmıştır.

4.6. Mâide 5/119 ve Beyyine 98/8

İncelediğimiz *Buyruk* baskılarından Fuat Bozkurt'un neşrinde Mâide 5/119. ayet, Cemal Şener'in yayın sorumlusu olduğu baskıda ise bu ayetin yerine Beyyine 98/8. ayeti zikredilmiştir (Bozkurt, 2013: 187-188; Şener, 2001: 20).¹⁴ Zikrediliş sebebi her iki ayette de ortak lafız olan "رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ" cümlesi olmalıdır. Bu bakımdan ikisinin beraber ele alınması daha uygun olacaktır.

Mâide suresinin 119. ayeti şöyledir: "قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ : تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ" Allah, 'İşte bu, sadıklara sadakatlerinin fayda sağlayacağı gündür! Onlara, içlerinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetler vardır.' buyurur (buyuracaktır). Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan (Allah'tan) razı olmuştur. İşte bu en büyük muvaffakiyet ve kurtuluştur."

Bu ayette Allah Teâlâ'nın kıyamet günü yapacağı hitaptan bahsedilmektedir. O gün başta peygamberler olmak üzere sadık kimselere, bu doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür. Çünkü onlar Allah'a verdikleri sözü tutmuşlardır. Burada, daha önceki ayetler nazara alındığında Hz. İsa'ya (as) özel bir işaretin olduğu anlaşılmaktadır (Râzî, 1998, 12: 468). O ve diğer bütün peygamberler, önde gelen sadıklardır çünkü Allah'tan aldıkları emir ve talimatı harfiyen yerine getirmişlerdir.

Müminlerin sadakati ise, peygamberler vasıtasıyla gönderilen ilâhî mesajlara karşı göstermiş oldukları sadakat ve ittibadır. Neticede müminlere altlarından ırmaklar akan ve ebedi kalacakları cennetler ikram edilecektir. Yüce Allah müminlerden razı, müminler de O'ndan razı olacaktır. Allah'ın razı olması, iyi birer kul olup hayırlı ameller işledikleri için müminlerden hoşnut olarak onları cehennem ateşinden koruması ve cenneti ikrâm etmesidir. Kulların razı olması ise kendilerine verilen mükafattan duydukları memnuniyet ve rızayı ifade etmektedir (Taberî, 2000, 24: 543; Nesefî, 1998, 1: 488). Şüphesiz ki bu en büyük kurtuluş ve muvaffakiyettir çünkü ebedî bir ahiret hayatını garanti altına almaktadır.

Müminleri ahirette bekleyen cennet, ondan daha büyük bir saadet olan Allah Teâlâ'nın rızası ve kulların da O'ndan razı oluşu Beyyine suresinde bir daha vurgulanmaktadır. Surenin, "Beyyine" yani apaçık delil (Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerim) (Mâverdî, 2012, 3: 281; 6: 316) geldikten sonra ona uyararak İslam'a giren salih kulların akıbetinden bahsedilen 8. ayeti şu şekildedir:

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ،
 ذَٰلِكَ لِمَنْ حَسِبَ رَبَّهُ : Onların Rableri katında mükâfatı; altlarından nehirler akan 'Adn cennetleridir. (Hepsi o cennetlerin) içlerinde ebedî kalıcı kimselerdir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan (Allah'tan) hoşnut ve razı olmuşlardır. İşte bu (mükâfat), Rabbine (O'nun emir ve yasaklarına) saygı gösterene mahsustur."

Öncekinden farklı olarak bu ayette müminlere, oradan hiç ayrılmamak üzere ikamet edilecek cennetler anlamında olan "Adn" cennetlerinin verileceği belirtilmektedir. Irmaklar ise burada bulunan ağaçların altlarından akacaktır. Söz konusu ödül, dünya hayatında gizli hallerinde yahut açıktan işledikleri fiillerde Yüce Allah'tan korkup sakınanlar içindir (Taberî, 2000, 24: 543; Zeccâc, 1988, 5: 350).

Netice itibarıyla bu ayetlere göre Yüce Allah'ın razı olacağı bir dünya hayatı geçirerek O'nun salih kulları arasına girebilmek her müminin en büyük hedef ve gayesi olmalıdır. Nitekim kısa ve sonlu dünya hayatında rahat edebilmek için türlü çeşit zahmete katlanan insanın ahirette ebedî saadeti kazanmak için gayret göstermemesini Salim bir akıl ve mantıkla izah etmek mümkün değildir. Yüce Allah takva ve salih amellerinden razı olduğu kullarını, en büyük kurtuluş olan ebedî cennetle razı edecektir. Allah'ın razı ve hoşnut olması ise kuşkusuz ki kullar için saadetin, tarifi mümkün olmayan en muazzam boyutudur. Her iki ayette de buna dikkat çekilmektedir.

4.7. A'râf 7/23

“قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفُرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” : O ikisi (Hz. Âdem ve eşi) 'Rabbimiz! Biz nefislerimize (kendimize) zulmettik. Şayet bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, şüphesiz ki hüsrana uğramışlardan oluruz.' dediler."

Ayette Hz. Âdem (as) ve eşinin, cennetten çıkarıldıktan sonra Yüce Allah'tan af dilemelerinden bahsedilmektedir. "Nefislerimize zulmettik" ifadesi, yasaklanan fiili işledik, senin düşmanın ve bizim düşmanımız olan şeytana uyararak bize yasakladığın

ağaçtan yedik anlamındadır. Onların yaptığı bu dua Bakara suresi 37. ayette ifade edilen, Hz. Âdem'in: "Rabbinden belleyip aldığı kelimelerdendir (Taberî, 2000, 12: 356-357; İbn Ebî Hâtim, 1998, 5: 1454). Sınama vesilesi olarak yaklaşılmaması emredilen ağaç hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hz. Ali'den mervi olan görüşte kafur, İbn Abbas'a göre buğday, Süddî'ye göre üzüm, İbn Cüreyc'e göre incir, Kelbi'ye göre ilim, İbn Cüd'an'a göreyse ebediyet ağacıdır (Mâverdi, 2012, 2: 209). İmam Ali er-Rıda'dan yapılan nakle göreyse, Hz. Âdem'e yaklaşılmaması yasaklanan ağaç "haset"tir (Bahranî, 2006, 3: 142).

İmam Cafer es-Sadık'tan nakledilen şu rivayet insanoğlunun fitraten temizliğine ve saflığına işaret eder gibidir: Hz. Âdem cennetten çıkarıldığı zaman Cebrail (as) geldi ve ona "Ey Âdem, Allah seni eliyle yaratmadı mı? Sana ruhundan üflemedi mi? Meleklerini sana secde ettirmedi mi? Seni Havva ile evlendirmede mi? Seni cennete yerleştirip, orada her nimeti sana helal kılmadı mı? Seni yasaklanmış ağaçtan yememen konusunda sözlü olarak uyarmadı mı? Sen ise ondan yedin ve Allah'a asi mi oldun?" dedi. Hz. Âdem ise, "Ey Cebrail, İblis Allah'a yemin ederek bana nasihat edici olduğunu söylemişti. Bense Allah'ın yarattığı hiçbir mahlûkun O'nun adına yalan yere yemin edeceğini düşünmedim!" diye cevap verdi (Bahranî, 2006, 3: 141).

Kur'an-ı Kerim'de İblis'in kasem ettiği geçmekteyse de (A'râf 7/21) bunu Allah adına yaptığına dair bir lafız bulunmamaktadır. Ancak kıssadan hisse alınması gereken bu rivayete göre Hz. Âdem'in (as), daha önce şeytanla ilgili bu yönde herhangi bir tecrübesi olmadığı için, "Bir kul Rabbi adına hiçbir şekilde yalan yere yemin edemez." ön kabulüyle onun bunu yapabileceğine ihtimal vermediği anlaşılmaktadır. Aslında dünyaya gelen her insan başlangıçta Hz. Âdem'in safiyetine benzer bir saflığı taşımakta ve kötülüğü zamanla büyüklerinden, çevresinden ve maruz kaldığı her türlü etkileşimden öğrenmektedir. Dolayısıyla Hz. Âdem ve eşi Havva'nın soyundan gelen, hata işlemesi ve günaha girmesi muhtemel olan insanoğlu, yine onların izini takiben tövbe etmelidir. Şüphesiz ki Allah tövbeleri çokça kabul edendir (Bakara 2/37).

4.8. A'râf 7/101

تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْنَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ
 "İşte o memleketler(in hali) ki onların bir kısım haberlerini sana anlatıyoruz. Kasem olsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller (mucizeler) getirmişti. Fakat onlar önceden yalanladıkları şeye (hakikatlere) asla iman etmediler. Allah kafirlerin kalplerini işte böyle mühürlenir."

Bu ayette Hz. Peygamber'e (sas) geçmiş birçok kavmin ilahi mesajlara karşı tutumundan ve netice olarak iman etmediklerinden bahsedilmektedir. Bu kavimler, nasıl helak edildikleri daha önce anlatılan Hz. Nuh (as), Hz. Hûd (as), Hz. Salih (as), Hz. Lut (as) ve Hz. Şuayb'ın (as) kavimleridir (Râzî, 1998, 14: 324). Onlar, peygamberlerinden istedikleri apaçık mucizeleri gördükleri halde onları tasdik etmemişlerdir. Dolayısıyla Kureyşliler de mucize görseler yine iman etmeyecektir (Maturidi, 2005, 4: 514). Allah Teâlâ'nın bir kalbi mühürlemesi, o kalbin sahibi

olan şahsın hür iradesini kullanarak kendisini tebliğ ve imana tamamıyla kapatması münasebetiyle ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. Onlar bütün güçleriyle Allah'ın dinine ve elçilerine iman etmeye karşı direndikleri için, bir aşamadan sonra artık iman edebilme kabiliyetlerini yitirmekte ve kendi kendilerini mahvetmektedirler. Yoksa bazı kalplerin peşinen mühürlenmiş olup onların iman etmekten kasten alıkonulmasını Allah Teâlâ'nın adaleti ile bağdaştırmak imkansızdır. Bununla birlikte Allah Teâlâ ezelden ebede her şeye külli ve muhit ilmiyle hâkimdir; her şeyin önce ve sonrasını, başlangıç ve akıbetini süreye, zamana, beklemeye, tecrübe etmeye mahkûm ve muhtaç olmaksızın bilmektedir.

4.9. Tevbe 9/80

“اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ” : İster onlar için bağışlanma dile ister dileme (fark etmez. Çünkü) eğer onlar için yetmiş defa bağışlanma dilesen bile Allah onları asla affetmeyecektir. Bu, Allah'ı ve O'nun Resulünü inkâr etmelerinden dolayıdır. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete eriştirmez.”

Ayette bahsedilen kimseler münafıklardır. Münafık terimi iki zümre için kullanılmıştır. Birinci kısım, iman etmediği halde etmiş gibi görünen kimseleri ifade eder. İkinci grup ise manevi gelgitler yaşayan; inandığını sandığı halde önemli işlerde din dışı otoritelere giden, fakat başları sıkışınca Hz. Peygamber'e (sas) gelen, kalben hastalıklı ve çift kişilikli kimselerdir (Alper, 2006: 565-568). Bunların kimler olduğu Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmişti. O da sır olarak saklaması şartıyla ashab içinde Huzeife el-Yemani'ye onların isimlerini vermişti. Hz. Peygamber (sas) toplumsal bir fitneye sebep olmaması için, onlara cehennem azabının yeteceğini söyleyerek kim olduklarını açıklamamış ve onları cezalandırmamıştır (Kurtubî, 1964, 8: 208).

İşte ayetteki ihtar, münafıklar hakkında yapılan mağfiret duasının asla kabul olmayacağını bildirme sadedindedir. İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayete göre, münafıklar gelip Hz. Peygamber'e (sas) bizim için bağışlanma dile (istiğfar et) demişlerdi. O da sizin için mağfiret dileyeceğim diyerek onlar hakkında istiğfarla meşgul olmuştu. Ardından bu ayet nazil oldu ve Hz. Peygamber (sas) onlar hakkında yaptığı duayı terk etti (Râzî, 1998, 16: 111). Diğer bir rivayete göre, önde gelen münafık Abdullah b. Übeyy'in salih bir mümin olan oğlu Abdullah, Hz. Peygamber'e (sas) gelip babasının hastalığından dolayı onun için istiğfar dilemesini istemişti. Onun Abdullah'ı kırmayarak bu isteği yerine getirmesi üzerine ayet nazil olmuştur (Yazır, 2000, 4: 386-387). Zikredilen yetmiş rakamı çokluktan kinayedir (Zemahşerî, 1985, 2: 295). Yani ne kadar dilersen dile fark etmez anlamındadır.

Münafıklardan Hz. Peygamber'e gelip özür dileyenler için onun Allah'a yalvarması, onların samimi olabilecekleri ihtimaline (Karaman vd, 2003, 3: 41) ve kalpleri yumuşatarak hidayete mazhar olabilirler ümidine dayanıyordu. Onların akrabalarından olan samimi Müslümanların gönlünü yapma düşüncesi de buna

eklenebilir. Yoksa elbette ki Hz. Peygamber de (sas) iman etmeyen, üstüne üstlük Müslüman gibi görünen münafıkların sonuç itibariyle ahirette Allah'ın mağfiretine nail olamayacağını bilmektedir. Neticede bu ayetle onların dürüst ve samimi davranmadıkları, bundan dolayı da ıslah olup felâha eremeyecekleri haber verilmiş olmaktadır.

Bu çerçevede ikiyüzlülüğün, içi-dışı bir olmamanın, inanmadığı halde inanıyormuş gibi görünmenin, sırf dünyevi menfaatler uğruna sahtekârlık yaparak Müslümanmış gibi davranmanın sonuçlarının ne kadar korkunç olduğu görülmektedir. Böyle insanların, ahirette Yüce Allah'ın engin rahmetinden bir pay alamayacak olmaları dehşet verici bir durumdur.

4.10. Yusuf 12/20

“وَشَرُّهُ بِئْمَنٍ بِخُسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّالِمِينَ” Onu (Hz. Yusuf'u) değersiz bir pahaya, birkaç dirheme sattılar. Onlar (kardeşleri) zaten ona değer vermeyen kimselerdi.”

Bu ayette, Hz. Yusuf'un (as) kuyudan çıkarıldıktan sonra az bir bedel karşılığı satıldığı anlatılmaktadır. Onu satanlar konusunda farklı görüşler vardır. Birine göre kuyudan su almaya gelenler, onu kervandaki diğer arkadaşlarından gizleyerek aceleyle ve değersiz bir fiyata satmıştır. İkinci görüşte Hz. Yusuf'un (as) kardeşleri bölgeden ayrılmamış, kervanın suçuları onu çıkardığında, onun kendilerine ait bir köle olup firar ettiğini söylemiş, böylece onu kervancılara düşük bir fiyata satmışlardır (Râzî, 1998, 18: 433). Ayette geçen “سخب” kelimesinin noksan-eksik ve zulüm anlamlarının olduğu belirtilmiştir. İlk anlama göre bedeli olmayan değersiz bir ücret karşılığı satılma, ikinci anlama göre hür bir insan olduğu halde zulmen köle diye satılma ifade edilmiş olur (Maturidi, 2005, 6: 220-221).

Ayette geçen ve tekili “Zahid” olan “زَاهِدٌ” kelimesi, rağbetsiz olanlar, değer vermeyenler anlamındadır. Nitekim satanlar, Hz. Yusuf'u (as) alelacele ve hakiki değerinin altında bir fiyata satmıştır. Zaman içinde daha çok tasavvufi bir terim olarak yaygınlaşmış anlamıyla “Zahid”, kendisini dünyadan çeken ve ahirete yönelen kişiler için kullanılan bir tabirdir. Dünyadan yüz çevirme, halktan yüz çevirme, haram ve şüpheli şeylerden yüz çevirme, hatta perhizkâr bir tutum içinde helal olan şeylerden bile yüz çevirme “zühd” teriminin kapsamı içindedir (Cebecioğlu, 2014: 539).

4.11. İsra 17/111

“وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمَلِكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا” ‘Evlât edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan ve acizlikten ötürü herhangi bir dosta/yardımcıya (ihtiyacı) da bulunmayan Allah'a hamt olsun.’ de ve kemal-i tazim ile tekbir getirerek O'nu yücelt.”

Bu ayet, tevhid hakikatini en veciz şekilde ortaya koyan ayetlerden biridir. Hz. Peygamber'e (sas) “De ki” hitabıyla başlayan ayet, hamdin ve övgünün evlat

edinmeyen, mülkünde ortağı olmayan, hiçbir şekilde aciz olmayan, dolayısıyla yardımcıya da muhtaç olmayan Yüce Allah'a ait olduğunu ve O'nun tazim ve tekbir ile yüceltilmesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Zemaşeri aradaki ilgiyi, bu sıfatlara sahip olan zat, elbette ki bütün hamdlere layık ve müstahaktır diyerek kurar (Zemaşeri, 1985, 2: 701). İmam Maturidi ise ayette, Yüce Allah'a çocuk isnat eden Yahudi ve Hristiyanlara, O'na ortak koşan Arap Müşriklerine ve yine O'na dost ve yardımcı isnat eden Seneviyye ve diğer batıl cereyanlara cevap verildiğine dikkat çeker (Maturidi, 2005, 7: 131).

Bir rivayette Abdullah b. Sinan'ın, İmam Cafer es-Sadık'a halinden şekva ettiğini, onun ise kendisine borçtan kurtaracak, halini düzeltip canlandıracak, kendisini kuvvetlendirecek bir dua öğretip onu her sabah namazının ardından yapmasını tavsiye ettiği aktarılmaktadır. İçinde bu ayetin bulunduğu dua şöyledir: “توكلت على الحى الذى لا يموت والحمد لله الذى لم يتخذ ولدا ولم يكن له شريك في الملك ولم يكن له ولى من الدل وكبيره تكبيرا ، اللهم : انى أعوذ بك من البؤس والفقر ومن غلبة الدين والسقم واسئلك أن تعيننى على اداء حقك اليك والى الناس : Ölümsüz Hayy olan Allah'a tevekkül ettim. Evlât edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan ve acizlikten ötürü herhangi bir dosta/yardımcıya (ihtiyacı) da bulunmayan Allah'a hamd olsun. Kemal-i tazim ile tekbir getirerek O'nu yücelt. Allah'ım ben muhakkak ki sıkıntıdan, fakirlikten, borcun galebe çalmasından ve hastalıktan sana sığınırım; hem senin hakkını hem de insanların bende olan hakkını eda edebilmek için bana yardım etmeni talep edip yalvarırım. (Ayyâşî, 1991, 2: 343)”.

İmam Cafer'in öğrettiği duanın, sünnet-i seniyyenin izinde yapılan bir dua olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in (sas), söz konusu duanın içerdiği hususlardan ve daha başka kötülüklerden Yüce Allah'a sığındığı birçok duası hadis külliyatlarında bize intikal etmiştir. Aşağıda zikredilecek olan hadis bunun örneklerinden biridir:

Ebu said el-Hudrî'den rivayet edilir ki: Resulullah (sas) bir gün mescide girdi, Ensar'dan Ebu Ümame denilen bir kişi orada oturuyordu. Ona, “Ya Ümame, niçin seni namaz vakti olmadığı halde mescitte otururken görüyorum?” diye sordu. Ebu Ümame, “Kederler ve borçlar bana yapıştı (yakamı bırakmıyor) Ya Resulullah!” dedi. Hz. Peygamber (sas) ona “Sana, onu söylediğin zaman şanı yüce olan Allah'ın gam ve kederini gidereceği ve seni borcundan kurtaracağı bir dua öğretmeyeyim mi?” diye sordu. Ebu Ümame, “Öğret Ya Resulullah” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ؛ وَفَقْرِ الرِّجَالِ : Allah'ım gam ve hüzünden sana sığınırım. Acze düşmekten ve tembellikten sana sığınırım. Korkaklıktan ve cimrilikten sana sığınırım. Borçların bana galebe etmesinden (beni ezmesinden) ve insanların beni boyunduruk altına alıp üzerimde kahırla baskı kurmasından sana sığınırım.” diye dua et.” buyurdu. O zat der ki, “Ben bu şekilde dua ettim. Şanı yüce olan Allah kederimi giderdi ve borcumdan beni kurtardı (borcumu ödememi nasip etti) (Ebû Dâvud, “Tefrî'u Ebvâbi'l-Vitr”, 32).”

4.12. Kehf 18/110

فَلَنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا
 وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا : De ki: ‘Ben ancak sizin gibi bir beşerim. (Ancak şu var ki) bana İlâhınızın bir tek İlâh olduğu vahyediliyor. O halde artık kim Rabbine (güzel bir şekilde) kavuşmayı ümit ediyorsa salih bir amel işlesin ve Rabbine kulluk etme konusunda (hiçbir şeyi/kimseyi) ortak koşmasın.’”

Ayette Hz. Peygamber’in de (sas) diğer insanlar gibi bir insan olduğu belirtilmekte fakat onun vahiy alan bir insan olduğu, yani Allah’ın Resulü ve elçisi olduğu vurgulanmaktadır. Elbette ki elçi olarak seçilen insan diğerlerinden daha faziletlidir ve elçi seçildikten sonra da muhatap olduğu vahiyle faziletine fazilet, yüceliğine yücelik eklenmiştir. Onun aldığı vahiyde, insanlara Allah’ın “Vahid” yani bir tek olduğu iletilmektedir. O halde ahirette selâmet bulmak isteyen kişi Rabbi için yaptığı ibadetlere şirk karıştırmamalı ve salih amelleri çoğaltmalıdır. Nitekim insanı kurtaracak olan en birinci unsur kendi imanı ve sadece Allah için işlediği hayırlı amelleridir.

Allah’tan gayri batıl mabudlara tapmak, onlardan yardım istemek, tanrıymış gibi itaat etmek, ona sığınmak ve benzeri davranışlarda bulunmak açık, ibadetleri gösteriş için yapmak ise gizli şirk sayılmıştır. Hz. Peygamber’in (sas): “Sizin hakkınızda korktuğum en korkunç şey küçük şirktir.” buyurması üzerine “Ya Resulullah küçük şirk nedir?” diye sorulmuş; Hz. Peygamber (sas) buna “Gösteriştir (riya)” cevabını verip devamında “Kıyamet gününde, amellerin karşılığı verileceği zaman, Allah Teâlâ riyakâr insanlara, ‘Dünyada kendilerine riyakârlık yaptığınız kimselere gidin de bakın bakalım onların yanında bir ödül/karşılık bulabilecek misiniz?’ buyuracaktır (Ahmed b. Hanbel, 2001, 39: 39).” şeklinde rıyanın ne kadar dehşetli bir manevi hastalık olduğunu beyan etmiştir.

Nüzul sebebi olarak zikredilen rivayetlerde ayetin riya-gizli şirk ekseninde önemli bir mesaj verdiği anlaşılmaktadır. Biri şöyledir: Cündüb b. Züheyr el-‘Âmirî, “Ben Allah için bir amel işliyorum fakat buna muttali olduğum zaman (başkaları bildiği zaman) bu beni hoşnut ediyor.” demişti. Bunun üzerine Resulullah (sas) “Muhakkak ki Allah güzeldir (Tayyib) ve güzel amelden başkasını, içinde şeriklerin olduğu ameli kabul etmez.” buyurdu. Bunun üzerine söz konusu ayet nazil oldu. Diğer rivayetlerde, “Ey Allah’ın Nebisi! Ben Allah yolunda cihat etmek istiyorum fakat cihat konusunda insanlar tarafından önemli görülme de istiyorum.” diyen; “Ben sadaka veriyorum, sıla-i rahim yapıyorum, bunları sadece Allah için yapıyorum fakat yaptıklarımın bahsedilip övülünce mutlu oluyorum.” diyen başka kişilerden de bahsedilmiştir. Hz. Peygamber’in (sas), bu sorular karşısında biraz da şaşırarak sükût etmesi üzerine ayetin indirildiği söylenmiştir (Taberî, 2000, 18: 136 ; Vâhidî, 1992: 299).

İmam Muhammed el-Bakır’dan aktarılan merfu bir rivayette, bu ayetin tefsirinin Hz. Peygamber’e (sas) sorulduğu ve onun şöyle cevap verdiği söylenmiştir: “İnsanlara

gösteriş için namaz kılan, insanlara gösteriş için zekât veren, insanlara gösteriş için oruç tutan, insanlara gösteriş için hacceden ve Allah Teâlâ'nın emrettiği herhangi bir ibadeti gösteriş için yapan kimseler şirke düşmüş olur. Allah ise riyakâr kimsenin ibadetini kabul etmez (Bahrânî, 2006, 5: 98-99).”

İmam Cafer es-Sadık bu ayetle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Kişi sevap olacak bir amel işler fakat bunu yaparken Allah'ın rızasını düşünüp talep etmez. Ancak insanların onu tezkiye etmesini ister ve yaptığı ameli insanlara duyurmayı arzular. İşte bu kimse Rabbine yapması gereken ibadetinde şirk koşmuştur (Bahrânî, 2006, 5: 98). İmam Cafer bunu teyit eden diğer bir rivayette, ayetin vurguladığı ibadette şirk koşmama emrini; Allah'ın huzurunda ibadete durulduğu zaman O'nun dışında bir şeyin görülmemesi, aklında ve maksadında O'nun dışında bir kimsenin olmaması şeklinde açıklamıştır (Sülemî, 2001, 1: 419).

Yine İmam Cafer'den mervi bir haberde, bu ayetin işari yönüne şöyle değinilmiştir: Sair insanlar içinde Hz. Peygamber de (sas) onlar gibi bir insan, yaratılmış bir kuldür. Kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa Âl-i Muhammed'in velayeti ile beraber onların gayrısının velayetini itihaz etmesin. Onların velayeti salih ameldir. Kim Rabbine ibadetinde şirk koşarsa bizim velayetimize şirk koşmuş, onu inkâr etmiş, Emirü'l-Müminin'in (Hz. Ali) hakkını ve velayetini tanımayıp reddetmiş olur (Kummî, 1968, 2: 47). Görüldüğü gibi İmam Cafer, Ehl-i Beyt yolunun salih amel olduğunu vurgulamakta; salih ameli terk eden kimsenin Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in yolundan çıktığını ifade etmektedir.

İmam Ali er-Rıda'dan aktarılan şu haber de oldukça manidardır. O bir gün Me'mun'un yanına girmiş ve bir gencin, namaz için abdest alan Me'mun'un eline su döktüğünü görmüştü. Bahis mevzuu olan ayete istinâden ona, “Rabbine yapacağın ibadetine kimseyi ortak etme!” dedi. Bunun üzerine Me'mun genci göndererek abdestin kalan kısmını kendi başına tamamladı (Tabersî, 2006, 6: 302). Yine İmam Ali er-Rıda'dan menkul diğer bir haber bunu teyit etmektedir ki şöyledir: Hasan b. Ali el-Vüşşâ bir gün İmam Ali er-Rıda'nın yanına vardığını, elindeki ibrikle abdest almaya çalışan İmam'a yaklaşıp suyu dökmek istediğini, ancak onun bunu kabul etmeyerek söz konusu ayeti okuduğunu aktarmaktadır. İmam Ali er-Rıda abdest almanın bizatihi ibadetin bir parçası olduğunu ve onu yaparken birini ortak etmekten hoşlanmadığını söylemiştir (Bahrânî, 2006, 5: 98).

Hz. Ali'nin bu ayet hakkında: “*قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ*” ayetini sonuna kadar okuyan hiçbir kul yoktur ki oturduğu yerden Beytü'l-Haram'a kadar bir nuru olmasın. Şayet bu kimse Beytü'l-Haram ehline (yani Mekke'de yaşıyorsa) Beytü'l-Mukaddes'e kadar uzanan bir nuru olur.” dediği rivayet edilmiştir (Tabersî, 2006, 6: 302-303).

4.13. Hacc 22/78

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أُنَبِّئُكُمْ إِنَّزَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ : Ve Allah uğrunda, cihadının hakkıyla (O'na layık şekilde) cihat edin. Sizi o seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dine sizin için bir zorluk kılmamıştır. O, daha önce ve bu Kur'an'da, Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için size 'Müslüman' adını vermiştir. O halde namaz kılın, zekât verin ve Allah'a (emir ve yasaklarına) sımsıkı sarılın ki Mevlanız O'dur. O ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır!"

Allah yolunda yapılacak olan cihat, O'nun dinini ikame etmek üzere yapılan bütün faaliyetlerdir. Bu kavram her türlü çaba, çalışma, çatışma ve savaşı içerir (Mevdûdî, 1996, 3: 393). Hakkıyla yapın demek, var gücünüzü kullanın demektir. Yüce Allah sizleri yani müminleri; ayetin ilk muhatapları olan sahabe-i kiramı bunun için seçmiştir. Dinde herhangi bir zorluk (harec) yoktur. Örneğin yolcuysan namazı kısaltma hakkı, su yoksa toprakla teyemmüm etme ruhsatı, açlıktan ölmek için leş etinden yeme izni, hastalıkta ve yolculukta oruç tutmama özgürlüğü vardır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür (Mahallî-Suyûtî, trz: 445). Kolaylaştırma İslamiyet'in temel ilkelerindedir. Yüce Allah, kulları için yük hafifliği ve kolaylık istediğini ilan etmiştir (Bakara 2/185; Nisâ 4/28; Mâide 5/6). Hz. Peygamber de İslam'ın kolaylık dini olduğu ifade etmiş (Buhârî, "İman", 29) kendisinin de kolaylaştırıcı bir eğitimci olduğunu belirtmiştir (Müslim, "Talak", 4). Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir ölçüyü müminlerin annesi Hz. Aişe'nin verdiği bilgiyle öğreniyoruz. O, "Hz. Peygamber, Yüce Allah tarafından kural konmamış bir konuda iki seçenekle karşı karşıya geldiğinde daha kolay olanı tercih ederdi; fakat Allah'ın koyduğu hükümlerin yerine getirilmesi için de herkesten titiz davranırdı (Buhârî, "Menâkıb", 27 ; Müslim, "Fezâil", 20)." demektedir (Karaman vd, 2003, 3: 757-758).

Hz. Peygamber'in müminlere şahit olması, hakkıyla cihat etmenin, dine uymanın ve İslam'ı yaşamanın nasıl olacağını bizzat yaparak, yaşayarak ve yaşatarak öğretmesidir. Böylece o, hakkın şahidi ve arkasından koşulacak bir önder konumundadır. Müminler ise Hz. Peygamber'e (sas) uyararak bütün insanlar için hakkın örnek tutulacak şahitleri olurlar. O halde artık müminlere düşen başlıca vazife namazı ikame edip kılmaları, zekâtı vermeleri ve Allah'ın dinine sımsıkı sarılmalarıdır (Yazır, 2000, 5: 505). Ayette dine sarılma ile beraber ayrı ayrı zikredilen namaz ve zekât dikkate şayandır. Bu iki ibadet İslam'ın olmazsa olmaz beş esası arasındadır.

İmam Muhammed el-Bakır'dan yapılan ve yukarıda verilen bilgileri teyit eden bir rivayette o şöyle demektedir: Hz. İbrahim, bizleri daha önce nazil olan kitaplarda ve Kur'an'da "Müslimler (Müslümanlar)" diye isimlendirmiştir. Resul (sas), Allah'tan bize gelen emir ve yasaklar açısından bizim üzerimizde şahit olduğu gibi, biz de insanlar üzerinde şahitleriz. Kim bizi tasdik ederse kıyamet günü biz de onu tasdik ederiz. Kim de bizi yalanlarsa kıyamet günü biz de onu tekzip ederiz (Furât, 2011, 1: 276).

İmam Cafer es-Sadık'a isnat edilen işari tefsirde ise bu ayet hakkında, “Onlar, Mabud olan Allah’ı seçtiler. Tıpkı Mabud’un onları seçtiği gibi. O, sizin için din konusunda bir hurec (zorluk), yani marifet ve vefa güçlüğü/darlığı kılmamıştır. O sizi hillet (dostluk) ve iclal yaygısında oturtmuş, babanızı Halil annenizi ise tevhid kılmıştır.” denilmektedir (N., v. 84b; A., v. 68a.). Yine ondan aktarılan bir yorumda ayetin en son kısmı, “Allah Teâlâ kendisinden yardım istenen en güzel Muîn ve kendisinden nusret istenen en güzel Nasir’dir.” şeklinde açıklanmaktadır (Sülemî, 2001, 2: 29).

4.14. Furkan 25/23

“وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا” : Her ne amel işlemişlerse ona yönelmiş ve saçılmış (savrulmuş, değersiz) zerreciklere çevirmişizdir.”

Bu ayet, Mekke müşriklerinden yani kafirlerden bahsetmektedir. Daha önceki iki ayetle (Furkan 25/21-22) beraber ele alacak olursak; iman etmemek için türlü bahaneler ileri süren müşrikler, Hz. Peygamber’in (sas) sözlerine iman etmek için meleklerin gelip kendilerine şahitlik yapmasını yahut bizzat Allah’ın onlara haber vermesini istemişlerdir. Ama ayetler, onların inanmamasının asıl nedeninin küstahça kibirleri ve azgınlıkları olduğunu açıklamaktadır. Evet, onlar dünyadan ayrıldıktan sonra melekleri görecektir ancak iş işten geçmiş olacaktır. Kâfirler güruhu, öte âlemde hayır ve nimet adına her şeyden mahrum edilecektir. Kuşkusuz inkârcı da olsa her insanın dünyada yaptığı iyi işler bulunabilir fakat amellerin Allah katında değer taşıması ve ahirette kurtuluşa götürebilmesi için Allah rızasının gözetilmesi gerekmektedir. İman etmeyenler içinse bu mümkün değildir. Ayrıca Cahiliye toplumunun yapısı nazara alındığında; müşriklerin yaptıkları iyiliklerin temelinde enaniyet, gurur tatmini, riya, saygı kazanma, insanları minnet altına sokma, iyilikleriyle övünme ve övülme gibi duyguları ve beklentileri bulunduğu anlaşılmaktadır (Karaman vd, 2003, 4: 117-118). Dolayısıyla yukarıda metni ve meali verilen ayete göre onların yaptıkları iyiliklerin ahirette olumlu bir karşılığı olmayacak, rüzgârın savurduğu toz zerrecikleri gibi boşa gidecektir. Yani önce iman sonra Allah rızası için yapılan salih amel gelir.

Bu ayetle ilgili İmam Muhammed Bakır’dan nakledilen bir rivayet şöyledir: Yüce Allah kıyamet günü önlerinde bembeyaz elbiseler gibi parlak nuru olan bir kavmi diriltir. Sonra da o nura paramparça (ارْوُثْنُمْ ءَابَةَ) olup savrul denilir. Buraya dikkat edin! Vallahi onlar oruç tutup namaz kıldıkları halde kendilerine haram bir şey takdim edildiğinde almaktan çekinmeyen kimselerdir. Kendilerine Emirü’l-Müminin’in faziletine dair bir şey arz edildiğinde inkâr edenlerdir. Ayette “ارْوُثْنُمْ ءَابَةَ” lafzıyla kastedilen şey ise, evin küçük penceresinden içeri güneş ışığı sızdığı zaman, o ışıkta gördüğün küçük toz zerrecikleridir (Kummî, 1968, 2: 112-113).

4.15. Nemi 27/30-31

“إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأُتُونِي مُسْلِمِينَ” : Gerçek şu ki o (mektup) Süleyman’dan (gelmiştir) ve yine o, Rahman ve Rahim olan Allah’ın

adı ile (başlamaktadır). Bana karşı başkaldırmayın ve Müslimler (itaat ve teslimiyet gösterenler) olarak yanıma gelin! (diye devam etmektedir.)”

Bu ayetler Hz. Süleyman’ın (as) kendisini Allah’ın dinine davet ettiği Sebe Melikesi’ne gönderdiği mektuptan bahsetmektedir. Önceki ayetlerde Hüdüh kuşunun Hz. Süleyman’a gelip Yüce Allah’a değil Güneş’e secde eden bir kavimden haber verdiği anlatılmaktadır. Şeytan da onların tuttuğu yolu onlara süsleyip hidayeti bulmalarını engellemektedir. Hz. Süleyman da Hüdüh kuşu ile bu kavmin yöneticisine bir mektup göndermiş ve kuşa, mektubu ona attıktan sonra çevresindekilerle beraber nasıl tepki verdiklerini gözlemesini emretmiştir. İşte Melike mektubu alıp okuyunca, çevresindeki ileri gelen kimselere çok değerli bir mektup aldığını, bu mektubun Hz. Süleyman’dan geldiğini ve Bismillahirrahmânirrahîm (Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla) ile başladığını söyler; bunun sonrasında verilen mesajı onlara da iletir.¹⁵

Melike’nin adının Belkis olduğu rivayet edilmektedir. Hayvanların dilinden anlaması ve kuşlarla konuşabilmesi Hz. Süleyman’a verilen mucizelerdendir. Hüdüh mektubu pencereden içeri atmış yahut pencereden girerek içeride Belkis’a atmıştır. O ve yanındakiler bu mektupla Yüce Allah’ın vahdaniyetini tanımaya ve sadece O’na itaat etmeye davet edilmiştir (Taberî, 2000, 19: 451-453).

Mektuba muhatap olanlar tarafından Hz. Süleyman’ın (as) gerçekten peygamber olduğunun nasıl bilinebileceği akla gelen bir sorudur. Çünkü amel/fiil ilimden sonra gelecektir. Bu istifhama cevap sadedindeki izahında Râzî şu noktalara dikkat çekmektedir. Hz. Süleyman’ın ayetlerde geçen kısa mesajı, az sözle çok şey anlatma özelliğine sahiptir. Çünkü peygamberler sözü uzatmadan, maksut olan şeyi kısaca anlatır. Besmele ile Sani‘ olan Allah’ın varlığı ve O’nun ilim, irade, hayat, kudret, rahmet, hikmet gibi sıfatlara sahip olduğu ispat ve tasdik edilip doğrulanmaktadır. Dolayısıyla Güneş’e tapmanın batıl olduğu ortadadır. Ayrıca Hz. Süleyman’ın, Hüdüh’e talimat vermesi ve onun mektupla birlikte gönderilmesi başlı başına bir mucize olup Yüce Allah’ın her şeye Kâdir olduğunu ve Hz. Süleyman’ın O’nun elçisi olduğunu ispatlamaktadır. Bu yönüyle mektupta herhangi başka bir delil zikredilmesine gerek bile yoktur denilebilir (Râzî, 1998, 24: 554-555).

4.16. Ahzâb 33/40

“مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا” : Muhammed ricâlinizden (erkeklerinizden) hiçbirinin (hakiki anlamda) babası değildir. Lâkin o, Allah’ın Resülü ve Hâtemü’n-nebiyyîndir (peygamberlerin sonuncusudur). Allah ise her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

Bu ayetin nazil olmasının sebebi ve arka planı, ayetlerden ve sahih rivayetlerden anlaşıldığına göre şu şekildedir:

İslam dini; cahiliye toplumuna kölelik, soyluluk ve evlatlıkla ilgili reformlar da getirmiştir. Kölelik o dönemde yaygındı, insanlar mensup oldukları nesep ve soya

göre sınıflandırılıyordu. Evlat edinilen çocuklar ise öz çocuk gibi sayılıyordu. Yüce Allah bu üç âdeti ve uygulamayı herkesin görüp idrak edeceği canlı örneklerle ortadan kaldırmıştır. Hz. Peygamber (sas), halasının kızı olan Zeyneb ile azatlı kölesi ve evlatlığı Zeyd'i evlendirmişti. Bir azatlı köle ile Kureys'in reisi olan Abdülmuttalib'in torunlarından soylu bir kadının evlenmesiyle yerleştirilen esas, Allah katında bütün insanların eşit ve üstünlüğün ancak takva ile mümkün olduğu hakikatidir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) Zeyneb'i Zeyd için istemeye gittiğinde, Zeyneb ve erkek kardeşi kendi soyluluklarını ve Zeyd'in daha dün bir köle olduğunu ileri sürerek ilk başta bu evliliğe razı olmamışlardı. Bununla birlikte sosyal değerler ve örf'e dayalı duygular kısa zamanda değişmediği için Zeyneb kocasını küçük görüyor, ona karşı sert ve kırıcı davranıyordu. Nihayet aralarındaki geçimsizlik neticesinde Zeyd Zeyneb'i boşadı. Yüce Allah Hz. Peygamber'in (sas) dul kalan Zeyneb ile evlenmesini emretti. Zeyneb adeta önemli bir inkılâbın yerleşmesinde fedakârca rol aldığı için peygamber eşi olma şerefine nail kılınıyordu. Bu evlilik ise bir evlâtlığın boşadığı kadın ile onu evlat edinen kişinin evlenmesidir. Nitekim kişi öz evladının eşi ile evlenemez ancak bu örnek/fiili durumla evlatlık alınan çocuğun öz evlat olamayacağı esası ikame edilmiştir (Karaman vd., 2003, 4: 385-386).

İşte yukarıda metni ve meali verilen ayette, Hz. Peygamber'in adı zikredilerek, yerleştirilen bu ikinci kural bir daha hatırlatılmakta; münafıkların cahiliye âdet ve duygularını canlandırma teşebbüslerinin önü alınmaktadır. Ayette evlatlık olan Zeyd'in Hz. Peygamber'in (sas) gerçekten de oğlu olmadığı "Muhammed erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir." şeklinde bir defa daha ihtar edilmektedir. Bu ayet aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sas) erkek evlatlarının çocuk yaşta vefat edip hayatta kalmadıklarına ve kutlu soyunun kızı Hz. Fatıma'dan çocuklarıyla devam edeceğine de işaret etmektedir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için şefkat ve muhabbet dolu bir rivayette, Tabersi'nin aktarımına göre Hz. Peygamber (sas), "Her kız çocuğun çocukları kendi babalarına (yani damada) nispet edilir. Fakat Fatıma'nın çocukları müstesna. Çünkü onların babası (atası) benim. (2006, 8: 126)" buyurmuştur.

İmam Cafer es-Sadık'a isnat edilen işari tefsirde ayetle ilgili şu açıklama vardır: Yüce Allah velayetin ve risâletin en mükemmel şeklini Hz. Peygamber (sas) ile tamamlamıştır. Onu, ondan velayeti tevarüs edecek (yetişkin) bir oğul sahibi kılmamıştır. Bundaki hikmet şudur; Allah, Hz. Peygamber'i (sas) davet ve hidayet makamına oturtmuştur. Velayetleri de onunla mühürlemiştir. Şayet onun bir oğlu olsaydı ve keramet (değer, fazilet) açısından onun misli olmasaydı, bu durum Allah'ın Habibi için istihfaf olurdu. Şayet velayet açısından mükemmel olsa, bu sefer de Hz. Peygamber'in (sas) hürmeti terk edilmiş ve bu durum onun hakkında istihfaf olurdu. Bu hikmetten dolayı Allah onu erkeklerin babası kılmadı ki velayetler onunla münevver, bedenler onunla hâdî, kalpler onunla meşruh ve gönüller onunla mecruh olsun (N., v. 97a).

4.17. Fetih 48/10

إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُوكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ بَدَّ اللَّهُ فُوقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا
 عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا : Gerçek şu ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş
 olurlar. Allah'ın eli onların elleri üstündedir. Şu halde kim (bu anlaşmayı) bozarsa
 ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile ahitleştiği şeye vefa gösterirse
 (onu yapıp yerine getirirse), O (Allah) da ona büyük bir ecir verecektir.”

Buyruk metinlerinde bu ayete özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır çünkü birkaç farklı yerde tekrar edilmektedir. Ayette ashab-ı kiraman Hz. Peygamber'e (sas) biat (bey'at) etmesinden, yani bağlılık ve sadâkat sözü vermesinden bahsedilmektedir.

Hz. Peygamber (sas), yine Fetih suresinin 27. ayetinde bahsi geçen rüyası üzerine hicrî 6. yılda bin dört yüz kadar (Maturidi, 2005, 9: 298) sahabe ile umre ibadeti yapmak üzere yola çıkmış, Mekke yakınlarındaki Hudeybiye mevkiinde konaklamıştı. Mekkeli müşriklerin Müslümanları engelleme kararı aldığı ve bu maksatla Halid b. Velid'i büyük bir askeri bir güçle gönderdikleri haberi geldi. Hz. Peygamber (sas) kendi maksatlarının ibadet olduğunu açıklamak ve ziyaret izni almak üzere önce Hırâş'ı, daha sonra Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi olarak göndermişti. Bir müddet sonra onun müşriklerce öldürüldüğü haberi geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) savaş ihtimalinden ötürü ashabından biat almayı uygun buldu. Orada bulunan mugaylân veya sakız ağacının (şeceretü'r-rıdvân) altında, teker teker ellerini tutarak hepsiyle biatlaştı; yani her bir sahâbi Hz. Peygamber'e (sas) bağlılık ve itaat sözü verdi. Bu biatta söz verilirken neyin üstlenildiği konusunda “cihat, itaat, ölüm pahasına sebat ve sabır (Müslim, “İmâre”, 41, 42, 80)” gibi ifadeler nakledilmiştir (Karaman vd, 2003, 5: 68 ; Hamîdullah, 1998: 297-299). İşte ayette bahsedilen biat budur.

Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben, sana biat edenler Allah'a biat etmiştir buyurarak, onunla beraber olmanın ve ona itaat etmenin doğrudan kendi zatına itaat, ibadet ve sadakat olduğunu vurgulamakta; kendi elinin de onların elinin üzerinde olduğunu söyleyerek bütün biat edenleri teşrif etmektedir. Nitekim Resulullah'a karşı sadakat ve itaat, Allah'ın elçisi olduğu için gösterilen bir tavırdır ve Allah'a biat etmek gibidir. Diğer bir anlama göre de Yüce Allah'ın kuvveti onların kuvvetinin üzerindedir demektir (Taberî, 2000, 22: 210). “Allah'ın eli” ifadesinin O'nun nimeti, nusreti ve muhafazası olduğu da belirtilmiştir (Hâzin, 1994, 4: 156).

Söz konusu biatı haber alan müşrikler telâş ederek bir heyet göndermişlerdi. Hz. Peygamber'in (sas) amacı savaş olmadığı için Müslümanların ertesi yıl umre için gelmeleri; Mekkeli bir kimse Medine'ye sığınırca, istendiği takdirde iade edilmesi; Medine'den Mekke'ye sığınan olursa geri verilmemesi; diğer Arap kabileleri ile tarafların serbestçe antlaşma yapabilmeleri; üçüncü bir tarafla savaş yapılması halinde, antlaşmanın ikinci tarafının pasif kalması şartları üzerinde antlaşma sağlandı ve on yıllık bir antlaşma imzalandı (Karaman vd., 2003, 5: 69; Hamîdullah, 1998: 298).

İmam Cafer es-Sadık'tan naklen bahsi geçen biat konusunda Hz. Ali'nin şöyle dediği aktarılmaktadır: Ben, Allah Teâlâ'nın, ismini Tevrat ve İncil'de Resulullah'ın (sas) veziri (yardımcısı/destekçisi) olacak diye zikrettiği kimseyim. Ben ağacın altında Resulullah'a (sas) ilk biat eden kişiyim ki Allah Teâlâ onlar hakkında “لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ” : Ant olsun ki Allah, (Hudeybiye'de) o ağacın altında sana biat ederlerken, müminlerden razı olmuştur (Fetih 48/18).” buyurmuştur (Bahrânî, 2006, 7: 239).

4.18. Haşir 59/21

“لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَائِبًا مَتَصَدَّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأُمْتَالُ تُضَارِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ” : Eğer biz bu Kur'anı bir dağın üzerine indirseydik, muhakkak ki sen onu Allah'ın haşyetinden zelilane boyun eğmiş, paramparça olmuş görürdün. İşte bunlar, belki düşünüp tefekkür ederler diye insanlara verdiğimiz misallerdir.”

Bu ayette Kur'an'ın haşmet ve azametini vurgu yapılmaktadır. Faraza koca bir dağa sizin gibi akıl verilmiş olsa ve Kur'an kaskatı, taştan ibaret o dağa indirilmiş olsaydı (Râzî, 1998, 29: 512); onun içeriğinde mevcut olan Allah'ın hakkını, yani farz kılınmış vazifeleri eda edememekten ve insanın tehdit edildiği cehennem azabından korkan dağ, haşyet içinde paramparça olacaktı. Oysaki Kur'an insanoğluna indirilmişken ve o, haşyet duymaya dağdan daha lâayık olup yumuşaması gereken bir kalp taşıyorken, onu hiç iştirmiyormuş gibi hafife almaktadır (Taberî, 2000, 23: 300-301; Suyûtî, trz., 8: 121). İkinci bir vecih olarak ayetin Hz. Peygamber'e (sas) hitap olduğu da düşünülebilir. Buna göre ayetin mefhumu şöyledir: Şayet bu Kur'an bir dağa indirilseydi, o dağ haşyetinden ve bu nüzulün ağırlığından dolayı parçalanıp gidecekti. Fakat Allah onu sana indirdi ve sana onu kaldıracak güç, tahammül ve sebat verdi (Mâverdî, 2012, 5: 512).

4.19. Saff 61/13-14

“وَالْآخِرَىٰ نُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ” : (Sizler için) onu seveceğiniz diğer bir şey daha var (ki o da) Allah'tan (gelecek) Nusret/yardım ve (size nasip olacak) yakın bir fetih(tir). (Ey Peygamber) sen müminleri (bu yardım ve fetihle) müjdele. Ey iman edenler! Allah'ın (dininin) yardımcıları olun!”

Bu ayetlerden önceki üç ayette Yüce Allah iman edenlere hitaben, onları elem verici cehennem azabından koruyacak bir ticaretten bahsetmektedir. Bu ticaret, müminlerin Allah'a ve Resulüne kâmilan iman etmeleri ve Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla cihat etmeleridir. Eğer kıymetini bilip iyi değerlendirirlerse, bu onlar için hayırlı olacaktır. Karşılık olarak da Yüce Allah müminlerin günahlarını affedip bağışlayacak ve onları ahirette, altlarından ırmaklar akan Adn cennetlerinde ebedî ve tertemiz/hoš meskenlere yerleştirecektir (Saff 61/10-12). Yukarıda metni ve meali kaydedilen ayette ise müminlere verilecek olan diğer bir nimetten bahsedilmektedir. O da ahirete gitmeden dünyada mazhar olunacak nimettir ki Allah'tan gelecek olan nusret ve yakın zamanda müyesser olacak bir fetihtir. Bunun Mekke'nin fethi ve

müminlerin Kureyş müşriklerine karşı Allah'ın nusretiyle zafer kazanmaları olduğu belirtilmiştir. Yahut Fars ve Rum diyarlarının fethidir. “Allah'ın yardımcıları” lafzı ise Allah'ın dininin yardımcuları anlamındadır (Râzî, 1998, 29: 532; Kurtubî, 1964, 18: 98 ; Neseî, 1998, 3: 477). İmam Cafer es-Sadık'tan nakledilen bir rivayette, ilk ayetin sonunda geçen “Müminleri müjdele” ifadesinde Allah Teâlâ'nın rü'yetine mazhar olunacağına işaret vardır (Sülemî, 2001, 2: 326).

4.20. Münafikûn 63/8

يَقُولُونَ لَنْ نَرَجِعَ إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرَابُ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ
 “Eğer Medine'ye dönersek; muhakkak ve muhakkak en üstün/kuvvetli olan oradan hakir/güçsüz olanı çıkaracaktır.” diyorlar. Oysaki izzet ancak Allah'ındır; O'nun Resulünün ve müminlerindir. Lâkin Münafıklar (bu hakikati) bilmezler.”

Ayette “Eğer Medine'ye dönersek” diye bahsedilen olay Benî Mustalık Gazvesi'dir (Önkal, 2006: 360-361). Bu seferden dönüleceği sıralarda biri muhacir diğeri Ensar yanlısı iki adam arasında su yüzünden bir kavga çıkmıştı. Bir rivayete göre Muhacirun tarafından olan kişi Hz. Ömer'in işçisi Cehcah b. Saîd adlı bedevî, Ensar tarafından olan ise aralarında Abdullah b. Übeyy'in kabilesiyle antlaşma bulunan Cühenîler'den Sinan b. Yezid idi. Her ikisi de kendi tarafına seslenerek yardım istedi. Hz. Peygamber (sas) bunu işitince onları yatıştırmış, bu tür kabilecilik kokan kavgaların câhiliye geleneği olduğu konusunda onları uyarılmıştı. Olay meşhur münafık Abdullah b. Übeyy'in kulağına gidince bunu fırsat bilip Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya yeltenmiş ve kendi kavminden olanlara hitaben, “Bunlar (muhacirler) bizim beldemizde bize kafa tutuyor, üstünlük taslıyorlar. Onlarla bizim durumumuz ‘Köpeğini semirt, seni yesin (Besle kargayı oysun gözünü)’ sözündekine döndü. Hele bir Medine'ye varalım, göreceksiniz ki güçlü olan zayıf olanı oradan nasıl çıkaracak! Aslında bunu kendiniz yaptınız, onlara beldenizde yer verip imkânlarınızı paylaştınız. Muhammed'in yanındakilere yardım etmeyin ki dağılıp gitsinler.” demişti. Bu sözleri işiten genç Zeyd b. Erkam tepki gösterince Abdullah onu azarladı. Böylece Zeyd durumu amcasına, o da Hz. Peygamber'e (sas) aktardı. Hz. Ömer, Abdullah'ın boynunun vurulmasını önerdiyse de Hz. Peygamber bunu kabul etmeyerek dönüş yolunda Abdullah'ı çağırıp, ona böyle bir sözü söyleyip söylemediğini sordu. O ise, “Sana Kitabı indiren Allah'a yemin ederim ki böyle şeyler söylemedim.” dedi. Hz. Peygamber onun hakkında bir işlem yapmazken Zeyd yalancı konumuna düşmüş oldu ve çok üzüldü. Medine'ye dönülünce Allah Teâlâ Münafikûn suresini indirdi. Sure inince Hz. Peygamber, Zeyd'in kulağını tutup, “Allah seni doğruladı ve bu kulağın hakkını verdi!” diyerek ona iltifatta bulunmuştur (Karaman, 2003, 5: 359-360). Nitekim yukarıda metni ve meali verilen 8. ayet gerçekten de Abdullah'ın yalancı bir münafık olduğunu ve Zeyd'in doğru söylediğini teyit etmiştir.

Yüce Allah söz konusu ayetle izzetin kendi zatına, Resulüne ve müminlere ait olduğunu ilan ederek kâfirlerin ve münafıkların izzet sahibi değil aksine zelil ve rezil olduklarını bildirmiştir. “İzzet” kavramıyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

Bir adam, Hz. Hasan'a "Sende kibir, kendini beğenmişlik var!" deyince o, "Asla! Kibir, (Kibriya, büyüklük, ululuk) tek olan Allah'a mahsustur. Lâkin bendeki izzettir. Allah Teâlâ 'وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ' buyurmaktadır." diyerek cevap vermiştir (Nesefî, 1998, 3: 488; Bahrânî, 2006, 8: 21). Diğer bir rivayette "Sende azamet var!" denilmiş ve Hz. Hasan'dan: "Hayır bendeki izzettir." cevabı alınmıştır (Bahrânî, 2006, 8: 21). İmam Cafer es-Sadık'a isnat edilen bir yorumda ise şöyle denilmektedir: "Allah Teâlâ mümini bütün işlerinde yetkili ve hâkim kılmıştır. Onu zelil olsun diye yetkilendirmemiştir. Allah Teâlâ'nın 'وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ' buyurduğunu işitmediniz mi? Mümin; aziz olur, zelil olmaz! Gerçek şu ki bir mümin dağdan daha izzetlidir. Çünkü kazma-kürek dağdan parçayı alır götürür ama müminin dininden bir şey sökülemez." (Bahrânî, 2006, 8: 20)

4.21. Talâk 65/2-3

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٦٥﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ

Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim de Allah'a tevekkül ederse, O ona (tevekkül edene) yeter. Şüphesiz ki Allah emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir."¹⁶

Sureye ad olan "Talâk" lafzı boşanma anlamındadır. Sureye "Ey Peygamber" hitabıyla başlanmıştır ancak sözün akışı ve özellikle kullanılan fiillerin çoğul olması, onun şahsında müminlere hitap edildiğini göstermektedir. Surenin ilk yedi ayeti boşanmaya dair konularla ilgili olup tamamı 12 ayettir (Yazır, 2000, 8: 99-130; Karaman vd, 2003, 5: 379-399). Yukarıda metni ve meali verilen ayetler de ilk yedi ayet içinde geçmesi itibarıyla boşanma konusuna özel bir atıf yapmakla beraber ilkesel olarak bütün zaman ve mekânlarda her mümin için geçerli esaslardandır. Bu yüzden olacak ki Buyruk metinlerinde surenin ikinci ayetinin ilk kısmı zikredilmemektedir çünkü o kısım da boşanma meselesine ilişkindir. Dolayısıyla ayetlerin özel vurgusu, her kim boşanma konusunda Yüce Allah'ın koyduğu kurallara uyarsa, yani O'ndan korkup çekinir, emir ve yasakları çiğnemez, eşine kötülük ve zulüm etmezse; Yüce Allah onun için bir çıkış yolu ihsan edecek ve onu ummadığı yerden rızıklandıracaktır mesajı taşımaktadır. Keza kim bu tür yıpratıcı, üzücü konularda O'na tevekkül ederse, Yüce Allah tevekkül edene yetecek ve kâfi gelecektir. Yani onun yardımcısı olacaktır.

Bir rivayette; Eşca' Kabilesi'nden bir adamın başına gelen bela ve sıkıntıdan bahsedilmektedir. Düşmanlar oğlunu esir alınca Hz. Peygamber'e (sas) gelmiş, o da ona "اتَّقِ اللَّهَ وَاصْبِرْ : Allah'tan sakın ve sabret!" buyurmuştur. Sonra oğlu, Allah'ın ona kurtuluş nasip etmesi sonucu dönüp gelmiş ve adam durumu Hz. Peygamber'e (sas) anlatınca, "Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder." ayeti nazil olmuştur. Diğer bir rivayete göre yine esir edilmiş bir kimseden bahsedilmiş, Hz. Peygamber (sas) ona haber gönderilerek "إِلا بِاللَّهِ" : Havl (güç, iktidar) ve kuvvet sadece Allah'ın (dilemesiyle, ihsanıyla) yardımıyla (Buhârî, "Ezan", 7; Müslim, "Salât", 12)." cümlesini bol bol zikretmesini emretmiştir. Onu bağladıkları

yerden bir şekilde kurtularak dönünce, babası gelerek olanları Hz. Peygamber'e (sas) haber vermiş ve bunun üzerine ayet nazil olmuştur (İbn Ebî Hâtim, 1998, 10: 3359-3360).

Hz. Aişe ayette geçen “çıkış yolu”nu, Yüce Allah'ın dünya gam ve sıkıntısını gidermesi şeklinde açıklamıştır. İbn Abbâs ise, bu ayetlerin yorumu mesabesinde, “Kim insanların en kuvvetlisi olmak isterse Allah'a tevekkül etsin; kim de insanların en değerlisi olmak isterse Allah'tan korkup sakınsın.” diye tavsiyede bulunmuştur (İbn Ebî Hâtim, 1998, 10: 3360). Elbette ki tevekkül etmek yan gelip yatmak anlamında değil; elinden gelen çaba ve gayreti sarf ettikten sonra gerisini Yüce Allah'ın kudretine havale etmektir. İmam Cafer es-Sadık'tan nakledilen bir rivayette, bu ayetler nazil olduktan sonra ashabın bazısının, evlerine kapanarak kendilerini ibadete verdikleri ve bu bize kâfidir, rızıkımız zaten gelecektir dedikleri kaydedilmiştir. Hz. Peygamber (sas) ise bunu yapan kimselerin duasının müstecap olmayacağını ve rızkı talep için çaba göstermeleri gerektiğini belirterek onları uyarmıştır. İmam Cafer, ne halde olduğunu sorduğu biri hakkında “Ticaretini terk etti ve kendini ibadete verdi.” denilince, bu örnek olayı aktararak ikazda bulunmuştur (Bahrânî, 2006, 8: 41).

İmam Cafer'den nakledilen diğer bir rivayette söz konusu ayetlere atıf yapan yorum şöyledir: Onlar, bizim sevenlerimizden olan zayıf/fakir bir topluluktur. Binekleri yoktur ki bize gelip sözlerimizi işitsinler, ilmimizden istifade etsinler. Derken maddî durumu onlardan iyi olan bir topluluk yola koyulup gelir, mallarından harcar, bedenlerini yorar, sözlerimizi öğrenir ve onlara da naklederler. Onlarsa duydukları sözlerin bir kısmını karıştırırlar, bir kısmını akıllarında tutamayıp zayi ederler. İşte bunlar, şanı yüce olan Allah'ın kendilerine bir mahreç/çıkış yolu ihsan ettiği kimselerdir ve onları ummadıkları yerden rızıklandırır (Bahrânî, 2006, 8: 40).

Keza “Allah Teâlâ müminlerin rızıklarını, onların hiç ummadıkları yerden gönderir. Böylece kul rızıkının ne taraftan geleceğini bilmeyince duası çoğalır (Bahrânî, 2006, 8: 40).” diyen İmam Cafer'in şu beyanı da hikmetli bir ders niteliğindedir: Kime üç şey verilirse, o kişi bunların lazımı olan üç şeyden de men olunmaz. Kime dua (etme nimeti) verilirse, ona icabet (duaya karşılık alma nimeti) de verilir (İbrahim 14/7). Kime şükür (nimeti) verilirse ona nimetin ziyadeleştirilmesi nimeti de verilir (Mümin 40/60). Kime tevekkül etme (nimeti) verilirse ona kifayet de verilir (yani tevekkül ettiği konularda Allah Teâlâ'nın yardımı ona kâfi gelir). Siz hiç “وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ” ayetini okumadınız mı? (Bahrânî, 2006, 8: 41) Dolayısıyla dua, şükür ve tevekkülün bizatihi kendileri de Yüce Allah'ın verdiği nimetlerdendir. Hâlis bir kalple dua edebilen, şükredebilen, tevekkül edebilen insanlar, tabiri caizse nimete peşinen mazhar olmuş kişilerdir.

4.22. Tahrîm 66/8

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُم لَنَا نُورٌ نَا وَاعْفُورَ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ : Ey îman edenler, Allah'a Nasuh (yürekten, samimi, ihlaslı)

bir tövbe ile yönelip tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz seyyiatınızı (kötülüklerinizi, günahlarınızı) örter ve sizi altlarından nehirler akan cennetlere sokar. O gün, Allah peygamberini ve onunla beraber olan müminleri küçük düşürüp utandırmayacaktır. Nurları onların önlerinde ve sağ yanlarında koşacak, onlar ise ‘Ey Rabbimiz, bizim nurumuzu tamamla, bizi mağfiret eyle. Şüphesiz ki Sen her şeye hakkıyla Kâdir’sin.’ diyeceklerdir.”

Bu ayette samimi yapılacak olan tövbenin öneminden ve güzel neticesinden bahsedilmektedir. Muhasebenin görüleceği gün Yüce Allah Hz. Peygamber’i (sas) ve müminleri küçük düşürmeyecektir zira onlar cehennem azabından azâde olup cennetle mükâfatlandırılacaktır. “Nasuh” tövbe hakkındaki bir rivayette Hz. Peygamber (sas): “İşlediğin günaha tövbe etmen ve bir daha asla ona dönmemendir.” buyurmuştur (Suyûtî, trz., 8: 227). Keza bunun mahiyetine dair yapılan yorumlar; samimi ve Sadık tövbe, buğzedilen günah akla geldiği zaman hemen istiğfar edilen tövbe, kabul edileceği bilinmediği için korku ve ürpertiyle yapılacak olan tövbe, tekrar tövbe etmeye muhtaç etmeyecek nitelikteki tövbe ve tövbe edilen günaha ebediyen dönülmeyen tövbe şeklinde sıralanmıştır (Mâverdi, 2012, 6: 45).

İmam Cafer es-Sadık’tan gelen bir rivayette, tıpkı Hz. Peygamber’den (sas) mervi nakildeki gibi ayette geçen nasuh tövbe, kulun günahından af dilemesi ve bir daha aynı günahı işlememeye niyet etmesi ve işlememesi şeklinde açıklamıştır. Keza İmam Cafer, ayette geçen “günahın örtülmesi” konusunda, “Kul tövbe-i nasuh ile tövbe ederse Allah onu sever ve onu (günahlarını) dünya ve ahirette setredip örter.” demiştir. Bunun nasıl olacağı sorulunca da şu cevabı vermiştir: “Meleklerine, yazdıkları günahları unutturur. Kulun günahı işlediği uzuvlarına, onları gizlemeleri ilham edilir (emredilir). Yeryüzüne de o kulun onun üzerinde işlediği günahları gizlemesi ilham edilir (emredilir). Böylece Allah’ın huzuruna çıktığı zaman, şehadet edilecek herhangi bir günahı kalmaz”. İmam Cafer’in, ayette geçen tövbe-i nasuh için, çarşamba, perşembe ve cuma günü oruç tutulduktan sonra yapılan tövbe olduğunu söylediği de aktarılmıştır. Tövbe-i nasuh, kişinin batinının (içinin) zahiri (dışı) gibi oluşudur ve en faziletli tövbedir (Bahrânî, 2006, 8: 56-57).

Ayette geçen “nur” kelimesi “hidayet” ve müminlerin “içinde buldukları hoşnutluk hali” manasıyla da açıklanmıştır ancak genel kanaate göre maksat gerçek anlamda “ışık ve aydınlık” demektir. “Sağ yanları” ifadesi bazı müfessirlerce “bütün yönlerinden” şeklinde anlaşılmıştır. Bazıları da bu ifadeyle Araplar’da sağ tarafın uğurlu ve değerli sayılması telakkisi arasında bağ kurmuştur. Diğer bir yoruma göreyse bu lafızla amel defterlerinin sağ taraflarından verileceğine işaret vardır (Karaman vd, 2003, 5: 244; Yazır, 2000, 7: 424-425).

İbn Abbâs’tan yapılan bir nakle göre, kıyamet günü bütün müminlere birer nur verilecek ancak münafıkların nuru söndürülecektir. Bunu gören müminler de dehşet içinde nurlarının sönmesinden endişe ederek رَبَّنَا أَنْعِمْنَا لَنَا نُورَنَا : Ey Rabbimiz, bizim nurumuzu tamamla” diye niyaz edecektir (Suyûtî, trz., 8: 228). Bu rivayete göre

“tamamla” niyazı “devam ettir, sönmesine izin verme” anlamındadır. İmam Cafer es-Sadık’a isnat edilen ilginç bir yorumda ise, “Müminlerin İmamları, kıyamet günü onların önünde ve sağında, hepsini cennetteki yerlerine yerleştirene kadar koşacaktır (Tabersî, 2006, 10: 47).” denilmektedir. Bu yorumu göre de ayette geçen “nur”, Ehl-i Beyt İmamlarıdır.

4.23. İnsan 76/21

“عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا” : Üstlerinde sündüs (ince ipek) ve iştebrak (kalın ipek) kumaşlardan mamul yeşil elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri de onlara tertemiz bir şarab (içecek, meşrubat) içirmiştir.”

Bu de dâhil olmak üzere İnsan suresinin büyük kısmının Hz. Ali ve Hz. Fâtıma hakkında nazil olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır (Kurtubî, 1964, 19: 133-134; Mevdûdî, 1996, 6: 549-551). Şii kaynaklarında ise surenin tamamının onlar hakkında nazil olduğunu söyleyen rivayetler kaydedilmiştir (Tabersî, 2006, 10: 160). Buyruk nüshalarında ayetin mezkûr olan son kısmında müminlere cennette verilen nimetlerin bazıları zikredilmektedir. Ayette geçen “sündüs”, gayet zarif ince kumaş demektir. “İştebrak” ise kalın yahut sırmalı ipek kumaşlar demektir. Gümüş bileziklerle süslenmenin erkekler için nasıl uygun olabileceği şeklinde bir soru akla gelebilir. Bunu dünya tecrübesiyle bilinmeyen ve ancak cennet ehlinin zevk alacağı bir şey diye anlamak mümkündür. Bunun yanında ayetlerde geçen altın ve gümüş bileziklerin, dünyada yapılan salih amellerin simgesi olan mükâfatlar olduğu da düşünülebilir. Ayrıca zikredilen gümüşün bildiğimiz gümüş değil cennet âlemine mahsus bir gümüş olduğu da söylenmiştir (Yazır, 2000, 8: 468). Bu açıdan söz konusu ipek kumaşların da dünyada bildiğimiz ipeklerden öte ahiret âlemine ait çok kıymetli kumaşlar olacağı düşünülebilir. Nitekim Yüce Allah insana hitap ederken onun dünya hayatında deneyimlediği şeylerden bahsederek örnekler vermektedir.

Ayette bahsi geçen “şarab” hem tertemiz hem de hiçbir keder ve leke bırakmayacak şekilde son derece temizleyici bir içecek, meşrubattır. Ayrıca bunun cennet ehline sunulması, onların Cenabı Hakk’ın cemâline kavuşmalarının neşesini ifade etmektedir (Yazır, 2000, 8: 468). Bu lafız Türkçe’de kullanılan şekliyle üzümden yapılan şarabı değil, dünyevi tecrübemizle mahiyetini tam olarak bilemediğimiz, cennete özgü bir içeceği imler. Arapçada “ş-r-b” kökü içmeyi ifade etmekte olup mayalanmış sarhoş edici içki türleri için kullanılan şarabın karşılığı Arapça’da “خمر : Hamr” kelimesidir. Yine bu içeceğe “طهور : tertemiz” denilmesinin sebebi, vücuttan idrar ve necaset suretinde değil, miskten daha güzel kokulu bir terleme suretinde çıkacak olmasıdır (Taberî, 2000, 24: 113). İmam Cafer’den naklen, “Bu içecek, içenleri Allah’ın dışındaki her şeyden (her şeyin varlığından ve sevgisinden) temizleyecektir. Çünkü kevn (yaratılmışlar) âleminde herhangi bir şeyle kirlenmiş olan kimse temiz/ tahir değildir.” denilmiştir (Sülemî, 2001, 2: 365). Bu yorumlarda, hakikî varlığın, Yüce Allah’ın varlığında ve birliğinde fena bulma hali olduğu vurgulanmaktadır.

5. Sonuç

Öncelikle ilgili alanda çalışma yapan bazı araştırmacıların İmam Cafer es-Sadık buyruğu ile Bisati/Şeyh Safi buyruğunu birbirine karıştırdığı anlaşılmıştır. Buyruk olma açısından ortak yönleri varsa da ikisinin farklı eserler olduğu görülmektedir. İlkinin yıllardan beri mütedavil birçok baskısı bulunurken ikincisinin neşri geçtiğimiz yıllarda Ahmet Taşğın tarafından yapılmıştır. Bu önemli hususun *İmam Cafer es-Sadık Buyruk*'unu neşre hazırlayan araştırmacıların da gözünden kaçtığı anlaşılmaktadır.

Buyruk baskılarına esas olan yazmalarda ayet ve hadislerin orijinal Arapça metinlerinin verilmiş olduğunun kaydedilmesi önemli bir bilgidir. Bu bilgi Alevi ve Bektaşi geleneğinde buyruk okuyucularının -en azından bir kısmının- geçmiş zamanlarda Arapçaya vâkıf ilim sahibi kimseler olabileceğini göstermektedir. Muhtemelen ilim sahibi olanlar, ayet ve hadisleri okuyup ilim sahibi olmayan dinleyicilere anlamlarını, dahası bunların tefsir ve şerhlerini aktarmaktaydı. Günümüzdeki baskılarda orijinal metinlerin verilmemiş olmasından öte bazılarında meal ve tercümelere bile yer verilmemesi, bunun yanında Latin alfabesiyle aktarılan telaffuzların bariz hatalarla dolu olması gibi hususlar, ilmi açıdan geçmişten bugüne doğru açılan çok önemli bir makas aralığının varlığına delâlet etmektedir.

İncelenen üç Buyruk baskısında yer verilen toplam 27 ayet; surelerin mushaf tertibine göre sırasıyla Bakara 2/153, 165, 201, 256; Âl-i İmrân 3/31; Mâide 5/119; A'râf 7/23, 101; Tevbe 9/80; Yusuf 12/20; İsrâ 17/111; Kehf 18/110; Hacc 22/78; Furkan 25/23; Neml 27/30-31; Ahzâb 33/40; Fetih 48/10; Haşir 59/21; Saff 61/13-14; Münafikûn 63/8; Talâk 65/2-3; Tahrim 66/8; İnsan 76/21 ve Beyyine 98/8. ayet şeklindedir. Bunların çoğu; sure, konu ve iniş sebebi bağlamlarından kopuktur ve bazılarında bu durum çok barizdir. Yine mezkûr ayetlerin çoğunda tam metin değil ayetin bir kısmının zikredilmesi söz konusudur. Büyük çoğunluğu ortak olmakla beraber bu ayetlerin tamamına üç buyruğun hepsinde muntazaman yer verilmediği görülmektedir.

İncelenen baskıların en az hatalı olanı Adil Ali Atalay Vaktidolu'nun hazırlamış olduğu buyruktur ancak bunda diğerlerinde olan kısa bir bölüm eksik olduğu için, bu bölümde değinilen ayetler, yani toplam yirmi yedi ayetin yarıya yakını yer almamıştır. Fuat Bozkurt'un hazırlamış olduğu baskıda bol miktarda hatalı yazımın ve hatalı bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir. Cemal Şener'in yayın sorumlusu olduğu baskıda ise yine fazlaca hata bulunmakla birlikte en büyük ihmal ayetlerin meallerine ve hadislerin anlamlarına yer verilmemiş olmasıdır. Bu tablo, Alevi ve Bektaşi kültüründe önemli bir yeri olan bu kaynağın baskılarının, başta tefsir olmak üzere İslami ilimlerde uzman kimselerden destek alınmaksızın yapıldığını göstermektedir. Bu da eski yazmalara inilerek; bir yandan bunlardaki istinsah hatalarının tespit edilmesinin, diğer yandan ayet ve hadislerin açıklamalarına yer verilecek şekilde bir neşrin yapılmasının önemine işaret etmektedir.

Buyruk metinlerindeki ayetlerin metin içeriklerinden Kur'an'ın dört esası sayılan tevhid, nübüvvet, haşır/ahiret ve ibadet/adalet ana konuları kapsamında birçok alt başlığın çıkarılması mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir: Yüce Allah'ın varlığı, birliği, şeriksiz rububiyeti; çocuk edinmekten, yardımcıdan, dosttan münezzeh olması; müminleri affedip bağışlaması, onlara yardım etmesi, onlardan razı olması, onların da Allah'tan razı oluşu; müminlerin Allah sevgisi, O'nun dininin yardımcıları olmaları; izzetin Allah'a, Resulüne ve müminlere ait olması; Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusu oluşu, ona uymanın her müminin görevi oluşu; sünnet-i seniyye, ashab-ı kiramın kıymeti ve fedakârlığı, Kur'an'ın heybet ve azameti, besmele, ibadet, namaz, sabır, tebliğ, dua, cihat, fetih, biat, sadakat, takva, rızık, tevekkül, tövbe, istiğfar, cennet, cennet nimetleri; küfür, şirk, nifak, münafıklık, put sevgisi, putperestlik, tağut, riya, kavimlerin helaki, amellerin boşa gitmesi, kalplerin mühürlenmesi, ahirette görülecek azap ve cehennem.

Bu alt başlıklar her Müslümanın dünya hayatını tanzim eden ve ebediyet boyutuyla ahiretini çepeçevre kuşatan İslam'ın en temel itikat, ibadet ve ahlâk esaslarını özetlemekte; ebedi saadete mazhar olmak için yapılması ve yapılmaması gereken fiil ve davranışları vurgulamaktadır. Bunların Alevi ve Bektaşî geleneğinin en temel ve yaygın kültürel birikim örneklerinden sayılabilecek “*İmam Cafer es-Sâdık Buyruğu*”nda yer alması, kuşkusuz ki Anadolu’yu milletimize yurt yapan ve halkın gündelik yaşamının her safhasına sirayet eden kadim İslam inanç ve medeniyetinin esaslı delillerindendir. Bunun da ötesinde hakiki Alevi ve Bektaşî yolunun *Buyruk*'ta yer verilen bu ayetlerin özetlediği yol olduğuna hiç kuşku yoktur.

Sonnolar

- 1 Bu makale kapsamında incelediğimiz üç farklı buyruk nüshasının diğer ikisinin girişlerinde eserin adıyla ilgili herhangi bir bilgi yahut tartışmaya yer verilmemiştir.
- 2 Buyruklarla ve muhtevalarıyla ilgili genel bilgi için bkz. Doğan Kaplan, “Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine-Bir İçerik Çözümleme Denemesi”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu*, 28-30 Eylül 2005, Isparta, s. 233-248; Fuat Bozkurt, “Buyruk ve Buyruğa göre Alevî Kimliği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2008, sy. 45, s. 11-24; Aziz Kılınc, “Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2008, sy. 45, s. 83-92; İlyas Üzüm, “Aleviliğin Bâtınî Karakteri ve Kaynaklarına Yansımaları: Alevî Klasiklerini Anlamada Bâtınî Çizginin Farkında Olmak -Buyruk Örneği-”, *Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, 8-9 Kasım 2014, s. 187-200; Ahmet Taşgım, “Şeyh Safî Buyrukları ve Aleviler Arasında Okunması”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, 2018, cilt: XVI, sy. 32, s. 207-236; Mustafa Ekinci, “Aleviliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk'un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy.13, s. 7-40.
- 3 Örneğin, “Hazreti Şahıvelayet, Adem'i yarattı” [Bk. *İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu*, (haz. Bozkurt), 165.] türünden ifadeler İslam akidesine muhaliftir. Zira Şâh-ı Velâyet, Hz. Ali demektir ve ifadede Hz. Âdem'i Hz. Ali'nin yarattığı söylenmektedir.
- 4 İmamlardan bahsedilirken isimleri değil; örneğin İmam Ca'fer es-Sâdık için “Ebû Abdullah”, İmam Muhammed el-Bâkir için “Ebû Ca'fer”, İmam Zeynü'l-Âbidin için “Ebu'l-Hasan” künyeleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada daha açık ve net olacağı düşünüldüğü için künyeler değil isimler kullanılacaktır.

- 5 Şener'in yayın sorumlusu olduğu baskıda bu âyetin yerine Beyyine 98/8. âyeti zikredilmiştir. "رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ" cümlesi her iki âyette de bulunmaktadır ancak orijinal nüshalarda muhtemelen bunlardan birisi mezkûrdur.
- 6 Bu âyetin zikredildiği "Terceman-ı Özürdar" başlıklı kısım diğer iki baskıda yer almamaktadır.
- 7 14. âyetin baş kısmı sadece Bozkurt'un hazırladığı neşirde bulunmaktadır.
- 8 Bu âyetin geçtiği "Dem Gülbengi" diğer iki baskıda bulunmamaktadır.
- 9 Bozkurt'un hazırladığı baskıda bu âyetin yerine Mâide 5/119. âyet zikredilmiştir. "رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ" cümlesi her iki âyette de bulunmaktadır ancak orijinal nüshalarda muhtemelen bunlardan birisi mezkûrdur.
- 10 *İmam Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen yazma tefsirin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, No: 65 (İstanbul/Türkiye) nüshası için "N" rumuzu; Maulana Azad Library/Aligarh Muslim University, Collection: Subhanallah No. 297.112/28 (Aligarh/Hindistan) nüshası içinse "A" rumuzu; alıntının hangi varaktan yapıldığını belirlemek üzere "Varak" kelimesi için "v." kısaltması kullanılmıştır. Bu tefsirle ilgili geniş bilgi için bkz. Gördük, Yunus Emre, *İmam Cafer es-Sâdık ve Ona Isnad Edilen İşâri Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- 11 Kâ'be'nin Yemen'e doğru bakan köşesi.
- 12 Her âyetten bir kısmın okunduğu anlaşılmaktadır. Âyetlerin tamamı için bkz. Âl-i İmrân 3/31; Nisâ 4/59, 80; Haşr 59/7.
- 13 Tercümesini verdiğimiz beytin orijinali şöyledir: "تعصي إلهه و أنت تطهر حبه هذا محال في الفعل بديع لو كان" "حيك صادقاً لأطعته إن المحب لمن يحب مطيع"
- 14 Orijinal nüshalarda bunlardan sadece birisinin mezkûr olduğu kanaatindeyiz. Ancak bunu teyit etme imkânımız olmadı.
- 15 Kissanın tamamı için bkz. Neml 27/20-44.
- 16 *Buyruk*'ta 2. âyetin tamamı değil metinde yer verdiğimiz son kısmı geçmektedir.

Kaynakça

İmam Ca'fer es-Sadık'a İsnat Edilmiş Olan Yazma ve Matbu Eserler

- Tefsir*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, No: 65 (İstanbul/Türkiye).
- Tefsir*, Maulana Azad Library/Aligarh Muslim University, Collection: Subhanallah No. 297.112/28 (Aligarh/Hindistan)
- İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. (1999). haz. Adil Ali Atalay (Vaktidolu). İstanbul: Can Yayınları.
- İmam Cafer Buyruğu*. (2001). Yayın Sorumlusu: Cemal Şener. İstanbul: Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma, Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. (2013). haz. Fuat Bozkurt, İstanbul: Kapı Yayınları.

Diğer Eserler

- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî. (2001). *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût/Âdil Mürşid vd. 45 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Alper, Hülya. "Münafık". (2006). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 31: 565-568.

- Ayyâşî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mes'ud. (1991). *Tefsîru'l-Ayyâşî*. 2 cilt. Tashih: Seyyid Hâşim er-Resulî el-Mahallâtî. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî.
- Bahrânî, Seyyid Hâşim. (2006). *el-Burhan fî Tefsîri'l-Kur'an*. 8 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî.
- Bozkurt, Fuat. (2008). "Buyruk ve Buyruğa göre Alevi Kimliği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. sy. 45, s. 11-24.
- Buhârî, Ebû Abdullah İsmâil b. İbrahim el-Cu'fî. (2002). *Sahihu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır. 9 cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât.
- Cebecioğlu, Ethem. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara; Otto Yayınları.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. (1998). *Sünen*. Nşr. Mahmûd Avvâme. 5 cilt. Cidde: Dâru'l Kible/Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân/ Mekke: el-Mektebetü'l Mekkiyye.
- Ekinci, Mustafa. (2004). "Aleviliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk'un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sy.13, s. 7-40.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî. (1414/1994). *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadisihi*. Thk. Abdülmelik Abdullah Düheş. 6 cilt. Beyrut: Dâru Hıdr.
- Furât el-Kûfî, Ebû'l-Kâsım Furât b. İbrahim. (2011). *Tefsîru Furât el-Kûfî*. Thk. Muhammed el-Kâzım. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî,
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1979). *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gördük, Yunus Emre. (2011). *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnad Edilen İşâri Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması". (1998). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 18: 297-299.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim. (1994). *Lübâbu't-te'vil fî me'âni't-Tenzil*. Thk. Muhammed Ali Şahin. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed et-Temîmî er-Râzî. (1998). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. Thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 11 cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr.
- Kaplan, Doğan. (2005). "Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine-Bir İçerik Çözümleme Denemesi". *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu*. 28-30 Eylül, Isparta, s. 233-248.

- Karaman, Hayreddin vd. (2003). *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kılınç, Aziz. (2008). "Alevi Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. sy. 45, s. 83-92.
- Kummî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim. (1968). *Tefsîru'l-Kummî*. Thk. Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî. 2 cilt. Kum: Müessesetu Dâri'l-Kitab.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. (1964). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Ahmed el-Berdûnî/İbrâhin Atfîş. 20 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Mahallî, Celâlüddin/ Suyûtî, Celâlüddin. (trz). *Tefsîrû'l-Celaleyn*. Kâhire: Dâru'l-Hadis.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. (2005). *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*. Thk. Mecdî Baslûm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî. (trz). *en-Nüket ve'l-'Uyûn*. Thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahim. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. (1996). *Tefhîmu'l-Kur'an*. Çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 cilt. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. (trz). *Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfızuddîn. (1998). *Medarikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. Thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib.
- Öngören, Reşat. "Safiyüddîn-i Erdebili". (2008). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 35: 476-478.
- Önkâl, Ahmet. "Mustalik (Benî Mustalik)". (2006). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 31: 360-361.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin et-Teymî. (1998). *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman. (trz). *ed-Dürrü'l-mensûr*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsa el-Ezdî. (2001). *Hakâiku't-Tefsîr (Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz; Tefsîrû's-Sülemî)*. Thk. Seyyid İmran. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. (2000). *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili Âyi'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Tabersî, Emînu'l-İslam Ebû Ali el-Fadl b. Hasan. (2006). *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtaza.
- Taşğın, Ahmet. (2012). *Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Aleviler ve Bektâşiler*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- . (2013). *Menakıbu'l-Esrâr Behçetü'l-Ahrâr: Şeyh Safî Buyruğu-Bisati*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- . (2018). “Şeyh Safî Buyrukları ve Aleviler Arasında Okunması”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*. Cilt: 16, sy. 32, s. 207-236.
- Üzüm, İlyas. “Kızılbaş”. (2002). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. 25: 546-557.
- . (2014). “Aleviliğin Bâtınî Karakteri ve Kaynaklarına Yansıma: Alevî Klasiklerini Anlamada Bâtınî Çizginin Farkında Olmak -Buyruk Örneği-“, *Uluslararası Alevî ve BektaşîKlasikleri Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, 8-9 Kasım 2014, s. 187-200.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysâbüri. (1992). *Esbâbu nüzuli'l-Kur'an*. Thk. 'İsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân. Demmâm: Dâru'l-İslâh.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (2000). (trz). *Hak Dîni Kur'an Dili*. 10 cilt. Sadeleştirme: İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Zeccâc, İbrahim b. es-Sırrî b. Sehl Ebû İshak. (1988). *Meânî'l-Kur'an ve i'râbuhu*. 5 cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. (1407/1985). *el-Keşşâfu an hakâkı-ğavâmıdi't-tenzîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî.